

ABDÜLKADİR ÖZCAN

TANZİMAT DÖNEMİNDE
ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ

150. Yılında Tanzimat'tan ayrışım

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1992

TANZİMAT DÖNEMİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ

ABDÜLKADİR ÖZCAN

Tanzimat Döneminin Kapsamı

Tanzimat dönemi 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecid adına devrin hariciye nâzırı Mustafa Reşid Paşa tarafından, okunduğu yerin adına izafetle *Gülhâne Hatt-ı Humâyunu*'nun ilânıyla başlar ve bazı tarihçilere göre 23 Aralık 1876'ya, bazılarına göre ise 23 Temmuz 1908'e kadar sürer. Bu tarihlerden birincisi Osmanlı Devleti'nde ilk Kanun-ı Esasî (Anayasa)'nin yürürlüğe girdiği tarihtir. 23 Aralık 1876'da yürürlüğe giren Kanun-ı Esasî ile Birinci Meşrutiyet dönemi başlar ve bu devre bir kısım tarihçiler tarafından Anayasa'nın II. Abdülhamid tarafından 13 Şubat 1878'de askıya alınmasıyla sona erdirilir. Bu tarihten itibaren başlayan Sultan Abdülhamid devri ise yine bu tarihçiler tarafından İstibdad Dönemi olarak anılır. Ancak, 1876 Anayasa'sının 1878'den sonra uygulanmaya devam edildiğini öne süren hukuk tarihçileri de vardır¹. II. Abdülhamid zamanında yenileşme hareketlerine devam edildiği, özellikle eğitim alanında kemiyet, keyfiyet ve muhteva bakımından birçok müessesenin devreye girdiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin bânileri olan kişilerin de bu kurumlardan yetiştiği göz önüne alınırsa, bu dönemin de Tanzimat'ın bir uzantısı, bir merhalesi olduğu kanaatini kuvvetlendirir. Kaldı ki, 23 Temmuz 1908'de yeni bir anayasanın değil de 1876 Kanun-ı Esasî'si'nin tekrar resmen uygulanmaya başladığı düşünülürse, İkinci Meşrutiyet dönemini bile Tanzimat çerçevesinden ayırmak güçleşir.

Tanzimat'ın şumulü, hukukî ve siyasî yapısı, bu konuda yapılmış ve yapılacak olan çalışmalara havale edilerek, burada 1839-1876 yılları arasındaki ilk ve esas dönemde Tanzimat maarifi, hatta sadece öğretmen yetiştirme meselesi ele alınacaktır. Ancak, bu konuya girmeden önce, Tanzimat'tan önceki klâsik dönemde Osmanlılarda öğretmen ihtiyacının nasıl karşılandığından kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Tanzimat Öncesi Dönemde Öğretmen Meselesi

Gülhâne Hatt-ı Humâyunu'nun ilânından önceki dönemde, genel anlamda hemen yegâne eğitim-öğretim kurumu olan medreseler sadece hukuk adamı

¹ Coşkun Üçok, "1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878-1908 Yılları Arasında Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu", *IX. Türk Tarihi Kongresi* (Ankara, 21-25 Eylül 1981). Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1988, II, 1171-1173; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1981, s. 310.

(kadı) değil, muallim, yani o dönemin deyişle müderris de yetiştirirlerdi. Tek fonksiyonu hoca yetiştirmek olmadığından medreselerde öğretmenlik mesleği için gerekli pedagojik muhtevalı derslerin okutulması söz konusu değildi. Osmanlı padişahlarından sadece Fatih Sultan Mehmed'in, sıbyan mekteplerinde muallimlik yapacak olanlar için Ayasofya ve Eyüp medreselerine, o zamanın ifadesiyle "Âdâb-ı mubâhese" ile "Usûl-i tedrîs" gibi özel bazı dersler koydurduğu, meslekî formasyon kazandıran bu dersleri görmeyenlerin ve daha alt sınıflarda gerekli tatbikatı (bir nevi staj) yapmayanların öğretmen olmalarını yasakladığı bilinmektedir. Türk hükümdarları arasında müstesna bir yeri olan bu padişahın ayrıca öğretmenlerin "nefs-i enfes sahibi ve rızây-ı Hak tâlibi olup, etfâli talime ikdâm eylemek ve yardımcısının da muallim-i evvelin talim eylediğini etfâle tek-rîr ve îade, ve istiskal-i hizmet eylemeyüp bilmedikleri mevâzii lutf ve rıfk ile ifâde eylemelerini" istediği görülmektedir². Sadece Türk değil dünya eğitim tarihinde öğretmenlik mesleği için, devrine göre çok ileri bir seviyedeki bu uygulama malesef daha sonraki dönemlerde devam etmemiştir.

İmparatorluğun her yerine dağılmış ilköğretim seviyesindeki sıbyan mekteplerinin muallimliklerini, biraz eğitim görmüş ve genellikle civardaki cami, mes-cid imam ve müezzinleri veya biraz öğrenim görmüş, okuma-yazma öğrenmiş ve Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyerek hafız olmuş kadınlar yaparlardı. Medreselerin en aşağı derecesinden en yükseğine kadar hemen bütün hocaları ise hep medreselerden yetişirdi. Fakat, Tanzimat'tan önce, XVIII. yüzyılda açılan ve askerî ıslahata yönelik Deniz ve Kara Mühendishanelerinin hocalarını bu genelleme-nin dışında tutmak gerekir. Çünkü, gerek I. Mahmud zamanında Üsküdar'da nüvesi atılan, fakat kalıcı olarak III. Selim devrinde açılan Mühendishâne-i Ber-rî-i Humâyun'da, gerekse III. Mustafa devrinde açılan Mühendishane-i Bahrî-i Humâyun'da okutulan teknik ve fen derslerinin hoca ihtiyacını karşılamak için medrese dışından, hatta yabancı hocalardan yararlanılmıştı. Aynı şekilde II. Mahmud'un saltanatı zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Tıbbiye ve Harbiye mekteplerinin hoca ihtiyacının giderilmesi için de aynı yollara başvurulduğu bilinmektedir.

Tanzimat'tan Sonra Öğretmen Yetiştirme Meselesi

Osmanlı Devleti'nde eğitim konusu Fatih'ten sonra II. Mahmud zamanında ele alınmıştır denilebilir. Devlet dairelerine nitelikli memur yetiştirmek amacıyla açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye³ ve Ulûm-ı Edebiye ilk açılan orta öğretim kurumlarıdır. Daha sonra Rüşdiye umumî adı altında devreye girip, İstanbul'da ve taşrada sayıları hızla artan bu okullar, öğretmen ihtiyacını da beraberinde

² Muallim Cevdet, "Darülmuallimin'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası* (İstanbul 1332), sene 5, nr. 6-32, s. 175-200.

³ Geniş bilgi için bk. İhsan Sungu, "Mekteb-i Maarif-i Adliye", *Tarih Vesikaları*, I/3, s. 212-225.

getirmiş, fakat Tanzimat Fermanı'nda, değil öğretmen yetiştirme meselesi, genel anlamda maarif meselesine bile temas edilmemişti⁴. Ancak, gerek askerî gerekse sivil alanlarda mutlaka modernleşme lüzumunun anlaşıldığı bir dönemde açılan rüşdiyelerin, medrese çıkışlı hocaların elinden kurtarılması da elzem görülüyordu. Çünkü medreselerin ıslah edilerek çağdaş birer eğitim kurumları haline getirilebileceğine inanılmıyordu. Zaten Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra medresenin nüfuzu önemli ölçüde kırılmıştı. 1839'da Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurularak bütün rüşdiye mekteplerinin idaresi bir merkezde toplandı. 1845'te kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat, ertesi yıl Meclis-i Maarif-i Dâimî'ye çevrildi; böylece ilk, orta ve yüksek olmak üzere kademeli bir eğitim sisteminin kurulması yolunda ilk adımlar atıldı⁵. 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasıyla, maarif teşkilâtı ilmiye sınıfının, bir başka deyişle medrese ulemâsının denetiminden önemli ölçüde kurtarılmış oldu.

İşte bu şekilde ilk ve orta öğretim tedricen ıslah edilirken, bu okullara öğretmen yetiştirme meselesine de el atılmış, önce rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında İstanbul'da bir öğretmen okulu (Dârülmualimîn) açılmıştır. Fakat uzunca bir süre bu alanda bir başka faaliyet gösterilmemiştir. Öğretmen yetiştirme meselesi 1856 Fermanı'nda da doğrudan ele alınmamıştı. Bununla birlikte Islahat Fermanı'nın ilânından bir yıl sonra Maarif-i Umumiye Nezâreti'nin kurulmasının ardından, özellikle Sultan Abdülaziz zamanında yeni Avrupalı okullar açılırken, öğretmen meselesine tekrar el atılmıştır. 1865'te halka okuma-yazma öğretmek ve parasız yatılı okullar açmak gayesiyle Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiye kurulmuş, bir süre sonra da sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da bir ilköğretmen okulu (Dârülmualimîn-i Sıbyan) açılmıştır (15 Kasım 1868).

Fakat maarif meseleleri, bu arada öğretmen yetiştirme işi 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin hazırlanıp yürürlüğe girmesinden sonra daha sistemli hale sokulmuş, ilk, orta ve yüksek okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da bir Büyük Dârülmualimîn açılması öngörülürken, 1870 yılında Dârülmualimât adıyla bir de kız öğretmen okulu açılmıştır.

Aşağıda bu öğretmen okullarının, genellikle I. Meşrutiyet'in ilânına kadar olan yapılarından, ders programlarından, bu arada devrin öteki öğretmen kaynaklarından ve nihâyet Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre öğretmenlerin hukukî statülerinden bahsedilecektir.

⁴ Bu mesele için bk. Sadreddin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 441-462. Sultan Abdülmecid Tanzimat Fermanında maarif işlerinin bulunmayışını daha sonra 1845'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye giderek okuduğu Hatt-ı humâyunda esefle bahsetmiştir (Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi. Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 375).

⁵ *Takvim-i Vekayi*, 27 Receb 1262, sayı 303; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraati*, İstanbul 1338, s. 27, 30.

DARÜLMUALLİMİN

Osmanlı Devleti'nin ilk müstakil öğretmen okulu olan Dârümuallimîn⁶, geçen asır Fransız okullarının taklit edilerek⁷, rüşdiye mekteplerinin açılmasından sonra ihtiyaç duyulan öğretmenlerin yetişmesi için 10 Rebîülâhır 1264 (16 Mart 1848) tarihinde İstanbul'da Çarşamba semtinde tedrisata başlamıştır.

Açılış gerekçesi olarak meâlen ve özetle şöyle denilmiştir: "İlmin yaygınlaştırılması ve özendirilmesi için Meclis-i Maarif-i Umûmiye'de görüşülmekte olan Mekâtib Nizâm-nâmesi yoluna girmiş bulunmaktadır. Açılan mekteplerde çocuklara öğretilmesi lüzumlu ilim ve fenlerin kolayca verilebilmesi için hocaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere padişahın (Sultan Abdülmecid) emriyle Fatih semtinde bir Dârümuallimîn inşa edilmiştir⁸. Binası, hocaları ve talebesi ile tadrîse hazır bulunan bu mektep 10 Rebîülâhır 1264 (16 Mart 1848) perşembe günü bütün Maarif-i Umûmiye âzâsının huzurunda Arapça hocası Yahya Efendi'nin verdiği dersle resmen açılmıştır"⁹. Bu zât bir müdür tayinine kadar Darümuallimîn'in idaresiyle de meşgul olmuştur¹⁰.

Darümuallimîn'in İlk Teşkilâtı

Darümuallimîn'in ilk müdürü, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in tensibiyle 14 Ağustos 1850 tarihinde tayin edilen Meclis-i Maarif-i Umumiye âzâsından Ahmed Cevdet Efendi (Paşa)'dır¹¹. Darümuallimîn'in ilk nizamnâmesini de bu zât hazırlamıştır. Nitekim Cevdet Paşa bu hususta şunları söylemektedir: ".. altmış altı şevvalinin beşinde uhde-i fakîre Dârümuallimîn müdürliği inzimâmiyle Meclis-i maarif-i umûmiyye âzâlığı tevcih buyurulmuştur... Çâre yok artık maârif-i umûmiyyede bezl-i makderet eylemek lazım geldi..."

21 Mayıs 1852 tarihinde yürürlüğe giren Nizamnâme'de bendler halinde, talebenin kemiyet ve keyfiyetleri; okula kabul şartları; tahsil süresi ve okutulacak dersler; talebe hakkında icrâ olunacak muamele ile mezunların durumları ele alınmaktadır. Ezcümle, Darümuallimîn'e ilk etapta 20 öğrenci alınacak ve bunların hepsi muvazzaf olacak, yani devlet hesabına okuyacaktı. Giriş imtihanla olacak ve bu, Arapça ibareden anlam çıkarma, fikirleri düzgün ifade edebil-

⁶ Rüşdiyeler için öğretmen yetiştirmek gayesiyle açılan bu okulun adı 1868'de Sıbyan Darümuallimîni'nin açılmasından sonra Darümuallimîn-i Rüşdi'ye çevrilmiş ve bu isim ertesi yıl çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra resmîleşmiştir.

⁷ Reşat Şemseddin Sırer, "100 Yıl Sonra Muallim Mekteplerinden Eğitim Enstitülerine Geçişin Mücib Sebepleri", *Bilgi*, I/10 (16 Mart 1948), s.1.

⁸ Darümuallimîn için Fatih semtinde yaptırılan bina Şeyhülislâm Mekkîzade Âsım Efendi'den kalan paralarla finanse edilmişti (A. Adnan Adıvar, "Bir Asır Evvel Bugün Darümuallimîn", *Bilgi*, XI/11, 1 Nisan 1948, s. 2-4).

⁹ *Takvîm-i Vekayi*, (23 Rebiülevvel 1264), sy. 372.

¹⁰ *Bilgi*, sy. 10 (16 Mart 1948), s. 1 vd.

¹¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, nşr. Cavid Baysun, Ankara 1986, s. 38-41; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1976, VI, 175.

me (kompozisyon), Farsça ve Matematik'ten yapılacaktı. Okulun 20 muvazzaf asıl öğrencilerinin dışında kaydı yapılacak mülâzım (medrese mezunu) lardan başmülâzım tercih edilecek ve imtihansız olarak alınacaktı. Böyle biri yoksa, öteki mülâzımlar için bir imtihan açılacak, başarılı olanların kaydı yapılacaktı. Mezun olan öğretmen adayları, nerede olursa olsun rüşdiye mekteplerine hoca tayin edilecekler, bunun için daha kayıtları yapılırken kendilerinden senet alınacaktı. Darümuallimîn'in tahsil süresi üç yıl olacak, öğrenciler haftanın beş günü mektebe devamlı mükellef olacak, böylece belirlenen sürede ifade usulünü, Farsça'yı, gerekli hesap, Geometri, Hey'et (Astronomi) ve coğrafi bilgileri öğrenmiş olacaktı. Belirlenen süreyi dolduranlardan bitirme imtihanını başarıyla diploma verilecek, başarısız olanların okulla ilişkileri kesilecekti. Mezunlardan bazıları muîd (muallim yardımcısı) olarak Darümuallimîn'de kalabilecekti.

Nizamnâme'nin "Dârümuallimîn'in talebesi hakkında icrâ olunacak muâmele" başlıklı bölümünün üçüncü bendinden anlaşıldığına göre, öğrencilere, gerekli dersleri üç yıldan önce tahsil ile, muayyen süreden evvel mezun olma imkânı da tanınıyor, bunun için de senede birkaç defa mezuniyet imtihanı açılması öngörülmüyordu. Nitekim bu husus *Takvîm-i Vekayi*'de yayımlanan bir resmî ilândan da anlaşılabilir, böylece mezuniyetin, öğrencilerin şahsî kabiliyetlerine bağlı olduğu görülmektedir¹². Öğretmen tayinlerinde derecelenme esas alınıyor, yüksek puanla mezun olanlara tayinde öncelik hakkı tanınıyordu. Darümuallimîn'i bitirenlerin İstanbul ve taşradaki rüşdiyelere öğretmen tayin edilecekleri, bu görevi kabul etmeyenlerin şهادetnâmelerinin ellerinden alınacağı ve bir daha maarif hizmetinde istihdam edilmeyecekleri belirtiliyordu¹³. Yapılan ilk giriş imtihanında Sultan Abdülmecid de hazır bulunmuştu¹⁴.

Lisan Problemi

Öğrencilerinin çoğu medreseli olan bu ilk Darümuallimîn'in asıl problemi yabancı dil dersinden kaynaklanmaktaydı. Günümüzde İngilizce'ye olan rağbet, o devirde geçerli ve bilim dili olan Arapça'ya yapıyordu. Nitekim Darümuallimîn'in ilk nizamnâmesini hazırlayan Ahmed Cevdet Efendi, 20 Nisan 1852 tarihinde Maarif-i Umumiye Meclisi'ne sunduğu taktirde bu hususa temas etmekte ve özetle şu tekliflerde bulunmaktadır:

"Mektep öğrencilerinin iyi Arapça, Farsça ve Riyâziyat bilmeleri gerekmektedir. Bunun için de uzun süre çalışmaları icab etmektedir. Halbuki bunlar se-

¹² *Takvîm-i Vekayi*, gösterilen yer.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 6894 (Burada birçok ek belge bulunmuş halde ayrı numaralanmamış olması Darümuallimîn'in bu ilk nizamnâmesinin uzun süre gizli kalmasına sebep olmuştur); Yahya Akyüz, "Darümuallimîn'in İlk Nizamnâmesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşâ", *Millî Eğitim* (Mart 1990), sy. 95, s. 3-20.

¹⁴ Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi. Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 374 vd.

nenin yarısını rızık temini için dışarıda geçirmekte ve önceden öğrendiklerini de unutmaktadırlar. Ayrıca böyle âdeta dilencilik yaparak (burada medrese öğrencilerinin Üç aylar'da cerre çıkmaları kastedilmektedir) hocalık mesleğinde bulunması gereken vakardan da mahrum olmaktadır. Bu bakımdan, Darülmualimîn öğrencilerini böyle bir vaziyetten kurtarmak lâzımdır. Bunun için de sayıları azaltularak, verilen burslar artırılmalı (30 kuruştan 45 kuruşa yükseltilemeli), böylece ilim öğrenmeye daha çok zaman ayırmaları sağlanmalıdır. Fakat bununla birlikte ayda 45 kuruşa çıkarılan burs bile onları Üç aylar'da (recep, şaban ve ramazan ayları) dışarıya gitmekten alıkoyamayacağından, maaşlarına biraz daha zam yapılmalı, böylece öğrencilerin ders çalışmaktan başka yapacak işleri kalmamalıdır. Gerekli bilgileri aldıktan sonra rüşdiye muallimliğine tayin edilmeye hak kazanan öğretmen adaylarının, tayinlerine kadar bursları kesilmeli, hatta buna biraz zam yapılarak öteki mekteplerde istihdamları yoluna gidilmeli, böylece az masrafla bunların çok iş görmeleri sağlanmalıdır. Genel sonuçta da, hocalık mesleğinde yetişen bu adayların, istenen terbiye-i umumiye-yi vermeleri için gereken yapılmış olmalıdır"¹⁵.

Cevdet Paşa'nın bu takirine rağmen mesele tamamen halledilmemiş olmalı ki, bir süre sonra aynı husus Maarif Nezareti tezkiresinde şöyle dile getirilmekte ve çözümlenmeye çalışılmaktadır:

“Darümuallimîn talebesi câmi-i şerîf mekteplerinde olduğu gibi, Arap Dilî'nin gramerini (sarf-nahiv) tahsil etmiş, mantık, maânî ve öteki bazı dersleri görmüş iseler de, Arapça'yı lâyıkıyla öğrenemedikleri gibi, öğrenip konuşmaya da heves etmediklerinden, Suriye ve Trablusgarp gibi Arapça konuşulan vilâyetlerdeki rüşdiye mekteplerine Darümuallimîn'den öğretmen gönderilmesinde zahmet çekilmiştir. Bu bakımdan tecrübe kabîlinden olarak 10 öğretmen adayının seçilerek Halep veya Şam taraflarına gönderilmesi ve oralarda Arapça'ya alıştırmaları kararlaştırılmışsa da, Mekteb-i Mülkiye talebesinden eski Bağdad Müftüsü Alusîzade Hâmid Efendi, zaten sarf ve nahvi bilen Darümuallimîn talebesini Arapça konuşmaya alıştırmayı, yani pratik yaptırmayı üstlenmekle kendisine 500 kuruş aylık maaş bağlanmıştır. Ayrıca Suriye halkından Türkçe bilen ve Arapça grameri tahsil etmiş 10 kişinin İstanbul'a getirilerek Darümuallimîn'de okutulmaları kararlaştırılmıştır”. Böylece günümüz yabancı dil problemi daha o zamanlarda başlamıştır. Zamanın maarif nâzırı Kemal Efendi, Arapça ve Farsça'dan çok Türkçe'ye ve daha lüzumlu olan öteki ilimlere rağbet ettirmek için epeyce uğraşmıştır¹⁶.

Pedagojik Formasyon Meselesi

Darümuallimîn'in bir başka problemi de öğretmen adaylarının pedagojik bakımdan yetiştirilip yetiştirilmeme meselesiydi. Mektebin ilk nizamnâmesini

¹⁵ BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 6894 ve mefuları.

¹⁶ Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, II, 573.

hazırlayan Ahmed Cevdet Paşa, ders programında “Usûl-i ifâde ve Talim” adıyla bir ders koymuştu. Öğretmen yetiştiren bir kurumda öğretmen adayları için elzem olan bu meslek dersinin önemi tartışılmaz. Fakat daha sonraki programlarda bu derse rastlanmaması ciddi bir eksikliklerdir. Bu mesele belki de ilk defa Münif Efendi (Paşa) tarafından ciddi olarak ele alınmıştır. 1862 yılında çıkarılmaya başlanan *Mecmua-i Fünûn* adlı dergide “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” başlıklı yazısında Münif Efendi, öğretmen olacaklarda pedagojik formasyon meselesini dile getirmiştir¹⁷. O zamanın tabiriyle “Usûl-i tedris” denilen pedagoji, rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış bulunan Darülmuallimîn’e ancak 1878’de konulabilmiştir. Bu dersi vermekle de Meclis-i Maarif âzasından ve Mekteb-i Mülkiye’de Etnografya dersi muallimi Aristokli Efendi görevlendirilmiştir¹⁸.

İlk mezunlarını 1854-1855 ders yılında veren Darülmuallimîn’in ilk mezunlarından Selim Sabit Efendi’nin şehâdetnâme sureti aynen aşağıya dercolunmuştur¹⁹.

“Dârülmuallimîn talebesinden Vizeli Selim Efendi Arabî ve Fârisî’de Usûl-i ifâde ve İstifâde-yi tahsîl ve Riyâziyât’tan dahi tahsîs olunmuş olan mikdârı tek-mîl etmiş olduğunu musaddık efendi-i mûmâileyhin yedine şehâdetnâme i’tâ olundu.

21 Şevval 1271

Muallim-i Fârisi
Tevfik

Muallim-i Riyâzî
es-Seyyid Osman Saib

Muallim-i Arabî
Yahya Tevfik

Dârülmuallimîn talebesinin tahsiline memur olan hoca efendilerin tarafından temhîr olunmuş olan işbu şehâdetnâme mücebinde, efendi-i mûmâ-ileyhin ma’lûmât-ı müktesebesini derece-i matlûbeyeye resîde olmuş olduğu lede’l-ımtihân sâbit olarak, emsâli beyinde intihâb olduğunu müş’ir şehâdetnâmesi Meclis-i Maarif-i Umumiye’de dahi tasdik olunmuştur.

27 Şevval sene 1271

mühür

Meclis-i Maarif-i
Umumiye”

1859 yılında Darülmuallimîn’de deneye dayalı dersler de okutuluyor olmalı ki, Darülfünun öğrencilerinin Fizik dersi için Avrupa’dan getirilmiş âletlerden Darülmuallimîn öğrencilerinin de yararlanmaları sağlanmıştır²⁰.

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara 1978, s.25 vd.

¹⁸ O.Nuri, aynı eser, II, 574; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 131.

¹⁹ M. Cevad, aynı eser, s.62.

²⁰ BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 6894 ve mefluları.

Cevdet Paşa'nın halefi Ahmed Hilmi Efendi'nin 30 yıllık müdürlüğü zamanında Darülmualimîn'de önemli bir faaliyet olmamıştır²¹. 1868'de Darülmualimîn-i Sıbyan'ın açıldığı yıllarda Darülmualimîn-i rüşdî bugünkü Vefa Lisesi'nin bulunduğu yerdeydi ve 150 kadar talebesi vardı²².

1870 yılından itibaren Büyük Darülmualimîn'in bir şubesi olarak varlığını sürdüren Darülmualimîn-i rüşdî'nin benzerleri II. Abdülhamid döneminde Ankara, Konya, Diyarbakır, Üsküp ve Bağdad gibi merkeze uzak yerlerde de açılmıştır. İstanbul'daki Darülmualimîn-i rüşdî de 1872 yılında Darülfünun binasına taşınmıştır²³.

DARÜLMUALLİMİN-İ SIBYAN

Tanzimat Fermanı'nın ilânından önce imparatorluğun her yerine dağılmış pek çok sıbyan mektebi olmakla birlikte, ilköğretim mecburiyeti yoktu. İslâmî bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu dînin okumayı ve ilim öğrenmeyi teşvik edici ve farz kılıcı emirleriyle iktifa edilmişti. Bu emre uyularak kız erkek bütün çocuklar belli bir yaşa gelince (genellikle dört yaş civarı) dîni, edebî bilgilerle techiz edilmeye, okuma ve yazma öğrenmeye başlatılırlardı. Talim ve terbiye sadece resmî ellerde değildi. Varlıklı devlet adamları ve öteki zenginler imparatorluğun her yerinde mektep ve medreseler açmışlar ve bedava olarak buralarda çocukların okumalarını temin etmişlerdir. Bu dönemin en büyük eksikliği, resmî devlet dili olmasına rağmen Türkçe'nin hiç ders olarak okutulmamasıydı. Bülûğ çağına kadar kız ve erkek çocuklar birlikte ders görürlerdi. Fakat kızlar için sıbyan mekteplerinin üstünde eğitim kurumu yoktu. Kız çocukları genellikle evlerde ve konaklarda mutfak, ev idaresi, çocuk bakımı, dikiş, nakış dokuma, konserve yapma vs. gibi kendileriyle ilgili mesleklerde yetiştirilirdi. Fakat onların da bir terbiyeci ve öğretmen olabilecekleri düşünülmemişti. Son dönem Osmanlı konaklarında genellikle garplı mürebbiyelere rastlanmasının bundan kaynaklanmış olduğu söylenebilir.

İlk defa II. Mahmud zamanında ilköğretimin zorunlu olması hususunda bir ferman çıkmış²⁴, fakat uygulama çok sonra olmuştur²⁵. Yukarıda denildiği gibi, sıbyan mektebi muallimliklerini biraz medrese tahsili görmüş mahalle imamı ve müezzinleri ile hâfız-ı Kur'an olmuş ve bazı standart kitapları okumuş kadınlar deruhde ederlerdi.

Rüşdiyeler için bir öğretmen okulu açıldığı halde, aradan 20 yıl geçmesine rağmen sıbyan mektepleri için henüz bir ilköğretmen okulu yoktu. 1857 yılında

²¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1970, s. 57.

²² Muallim Cevdet, aynı konferans, *Tedrisat Mecmuası*, göst. yer; Koçer, aynı eser, s. 114.

²³ Muallim Cevdet, aynı konferans, s. 187; Unat, aynı eser, s. 32.

²⁴ Ahmed Cevdet, *Tâ.ih-i Cevdet*, İstanbul 1309, XII, 238-240; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Teşkilâtı...*, s. 39 vd.

²⁵ Mahmud Cevad, aynı eser, s. 95-96.

Maarif Nezâreti'nin kurulmasından ve 1862'den sonra sıbyan mekteplerinin "usûl-i cedîde" üzere açılıp Maarif Nezâreti'ne bağlanmasından sonra, bu okulların da öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1868 yılında Dârümuallimîn-i sıbyan adı altında İstanbul'da bir ilköğretmen okulu açılması kararlaştırılmıştır. Halbuki, Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi, maarif ıslahatına önce ibtidâî mekteplerden başlanması gerekirdi. Fakat sıbyan mekteplerinin Evkaf Nezâreti'ne bağlı olması bunu geciktiren başlıca etkidir. Mekâtib-i Umumiye Nâzırı Kemâl Efendi mecburen binanın orta katından, yani rüşdiyelerden ıslahata başlamıştır. Kemâl Efendi'nin, yardımcısı Vehbi Molla'nın muhalefet edici entrikalarına dayanamayarak Avrupa'ya gitmesi üzerine de ilköğretimdeki ıslahat ve buna bağlı olarak bir ilköğretim okulunun açılması uzun süre gerçekleşmemiştir²⁶.

Devrin maarif nâzırı Saffet Paşa 29 Haziran 1868 yılında kaleme aldığı tezkirede mealen şöyle demektedir:

"Gerek İstanbul'da gerek taşrada bulunan sıbyan mekteplerindeki çocuklar sadece Elifbâ, Kur'an-ı Kerîm, Tecvîd ve İlmihâl dersleri okumaktadırlar. Ancak, okulu bitirdiklerinde, harekesiz yazıyı bile sökemedikleri gibi, rakamları da bilememektedirler. Bundan böyle Kur'an-ı Kerîm talimiyle birlikte, Hesap ilminden Dört İşlem (Talim-i erbaa), Ahlâk ve Coğrafya'ya Giriş derslerinin de verilmesi uygun olacaktır. Ayrıca, sıbyan mekteplerinin ıslahı ve hocalarının vazifeleri hakkında bazı yönetmelikler hazırlanması gerekmektedir. Mevcut hocaların, bu dersleri verecek bilgiye sahip olmadıkları görülmekle, sıbyan mekteplerine hoca ihtiyacı kendini hissettirmiştir. Halbuki çocuklar, rüşdiyelerden çok, zamanlarını sıbyan mekteplerinde geçirmektedirler. Bu bakımdan, rüşdiyeler için açılan Darümuallimîn gibi, sıbyan mektepleri için de bir sıbyan muallim mektebi açılması pek münasip olacaktır". *Takvîm-i Vekayi*'de de bu okulun açılış amacı için mealen: "Yeni usûl üzere talim olunarak, çocukların meramlarını kâğıda dökecek kadar yazı ve imlâ; defter tutabilecek kadar hesap ile, bir sanat için gerekli matematik bilgileri öğrenmesi" ifadeleri bulunmaktadır²⁷.

Saffet Paşa, bu mektep için eski ve metruk Matbaa-i Âmire'nin²⁸ biraz onarılarak kullanılabilceğini, Darümuallimîn talebesinde olduğu gibi Sıbyan Darümuallimîni öğrencilerine de ayda 30'ar kuruş burs verilmesinin münasip olacağını ifade etmiştir.

Öğretmen ihtiyacı için verilen resmî ilânda, Sıbyan Darümuallimîni'ne alınacak öğretmenlerden 20'sinin geçici olarak vilâyet merkezlerine toplanacak ka-

²⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, göst. yer.

²⁷ *Takvîm-i Vekayi*, 4 şaban 1285, nr. 1025; Osman Nuri, aynı eser, II, 578-579.

²⁸ Ahmed Lütfi, *Tarih*, nşr. Münir Aktepe, Ankara 1989, XII, 23. Burada önce Kaptan İbrahim Paşa'nın (ö.1725) hamamı vardı. Sonra Matbaa-i Âmire ve ardından İbrahim Paşa Rüşdiyesi olmuştur. İlköğretmen okulu olarak kullanılan bina yıkılarak bugünkü Medresetü'l-kuzât yapılmıştır. Son bina günümüzde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin bir bölümü olarak kullanılmaktadır.

za öğretmenlerine kısa sürede tadrîs usulünü öğretmeleri istenmekte; hatta görev yapacakları yere göre ayda 1000 kuruşa kadar maaş verilmesiyle bu iş özendirilmeye çalışılmakta, bu dersi verebileceklerin Maarif Nezâreti'ne müracaat etmeleri istenmektedir²⁹.

15 Kasım 1868 tarihinde açılan Darümuallimîn-i Sıbyan'ın müdürlüğüne Harbiye ve Tıbbiye'de tahsil görmüş, Avrupa'ya gitmiş ve yıllardır maarif hizmetlerinde bulunmuş Mehmed Cevdet Bey tayin edilmiştir. Adı geçen binada tedrisata başlayan bu ilköğretmen okuluna birinci sene 20 öğrenci alınmış, bunlara ayda 30'ar kuruş burs verilmiştir³⁰. Asıl önemlisi, bu iki yıllık okulda öğretim metoduna (Usûl-i tadrîs) yer verilmiş olmasıdır. Fakat bir süre faaliyet gösteren bu ilköğretim okulu, birkaç yıl sonra bazı muhaliflerin menfi propagandası ve öğrenci bulamaması yüzünden kapatılmıştır³¹. Mehmed Cevdet Bey'in adeta kendini savunan arızasına göre, bu zât elinden geldiğince eğitim meselelerini düzene koymağa çalışmış, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin, Darüşşafaka'nın, Takvimhâne'nin ve nihayet Darümuallimîn-i Sıbyan'ın açılmasına ön-ayak olmuştur. Bazı garazkâr kimselerin talebeyi tahrik ve iğfal ederek mektebin ilgasına sebep olmaları Türk maarifi için bir talihsizliktir. Halbuki bu ilköğretmen okulunda üç ay eğitim gören bir öğrencinin, Darümuallimîn-i rüşdiye'de üç yıl okuyan öğrenci ayarında, hatta daha iyi olduğu imtihanla tespit edilmiş ve mezunlarından bazıları rüşdiye mekteplerine muallim tayin olunmuştu³².

Türk maarifinde önemli yeri olan Mehmed Cevdet Efendi'nin sadarete yazdığı arzuhal üzerine bu okul, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin neşrinden sonra Darümuallimîn-i sıbyan adıyla tekrar açılmış ve müdürlüğüne yine bu zât getirilmiştir (1872). Fakat maaşı 855 kuruşa indirilen Cevdet Efendi görevinden istifa etmişse de daha sonra bunun 2000 kuruşa yükseltilmesi üzerine 19 Receb 1289/22 Kasım 1872 tarihinde görevine iade edilmiştir³³. Bu yıllarda Darümuallimîn-i Sıbyan'da 135 kadar öğrenci vardı.

Açılış gerekçesi ve alınacak öğrenciler için verilen ilânda, sıbyan mekteplerine yeni usule göre ders verebilecek hocalar yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiş; Sultan Abdülaziz'in fermanıyle Süleymaniye semtinde bir Sıbyan Darümuallimîni binası tesis edilmiş; buraya devam etmek üzere ilk yazılan 50 talebeye mektepte bulunacakları tahsil süresi boyunca ayda 30'ar kuruş burs verileceği tekrar edilmiş; giriş imtihanının sarf, nahiv, mantık, Farsça, Hesap (dört işleme kadar)'tan olacağı açıklanmıştır³⁴. 1874 yılı başlarında, daha önce atan-

²⁹ Mahmud Cevad, aynı eser, s. 99-100.

³⁰ Mahmud Cevad, göst. yer; Osman Nuri, aynı eser, s. 579.

³¹ BOA, İrâde-i Dahiliye, nr. 45710; Koçer, aynı eser, s. 79.

³² Aynı belge ve melfufu; M. Cevad, aynı eser, s. 126-127.

³³ BOA, İrâde-Dahiliye, nr. 43710 ve melfufu.

³⁴ Aynı belgenin bir başka melfufu.

miş sıbyan mektebi muallimlerine pedagojik formasyon dersleri vermek üzere Nuruosmaniye Camii civarındaki kârgîr mektep Nümune Mektebi haline getirilmiş, hocalığına da 400 kuruş maaşla, daha önce Darümuallimîn talebesi olan Malatyalı Osman Efendi tayin edilmiştir. Mektebe devam eden sıbyan muallimlerine ise ayda 100'er kuruş aylık burs bağlanmıştır³⁵. Yeni tedris usulünü yerleştirmek için ayrıca taşraya gezici muallimler gönderilmiş³⁶; bu arada öğretmenler için Selim Sabit Efendi tarafından *Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sıbyan* (İstanbul 1290) adında bir risale hazırlanıp dağıtılmıştır³⁷. Mehmed Cevdet Efendi'nin, Elifbâ'yı okutmak için bulduğu usule daha sonra "Cevdet Efendi Elifbâsı" denilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında Bosna, Girit ve Konya'da da açılan bu ilköğretmen okullarının sayısı II. Abdülhamid döneminde hızla çoğalmıştır. Darümuallimîn-i sıbyan adı 1882'de bir ara Darülameliyat'a çevrilmişse de bu uzun sürmemiştir³⁸. Sultan Reşad döneminde rüşdiye ve sultanîye şubeleri gibi Darümuallimîn-i Âliye idaresine sokulan bu ilköğretmen okulu, özellikle Satı Bey'in müdürlüğü zamanında taşradaki dengi mekteplerle birlikte modernleştilmeye çalışılmıştır³⁹.

MAARİF-İ UMUMİYE NİZÂMNAMESİ

1867 yılında Fransa hükümetinin verdiği notada, bazı eğitim meselelerine temas edilirken, bu arada bir öğretmen sınıfının yetiştirilmesine de işaret ediliyordu⁴⁰. İşte Sultan Abdülaziz devri eğitim reformlarında bu notanın önemli etkisi olmuştur.

Maarifte ıslahat yapmak için önce bir nizamnâme⁴¹ hazırlanarak (1869) bütün eğitim kurumlarının sistemli bir şekilde aynı çatı altında toplanmasına çalışıldı⁴². Hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi büyük ölçüde Fransa maarifinden adapte edilmişti⁴³. Böylece, yapılacak ıslah çalışmaları ilk defa bir tüzüğe bağlandı. Nizamnâmenin neşrinden önce okullarda herhangi bir derecelenme yoktu. Çok yaygın olan sıbyan mektepleri ıslah edilmeden, âcil devlet memuru yetiştirmek amacıyla rüşdiyeler açılmıştı. Birincisi Evkaf, diğeri Maarif nâzırlığına bağlı bu okullar arasında eğitim yönünden esaslı bir bağ da yoktu. Yani geleneksel eğitimin etkisi altındaki sıbyan mektebini bitirenler, modernleşme yolunda olması amaçlanan rüşdiyelere pek hazırlıklı olmayan öğrenciler ve-

³⁵ BOA, İrade-Dahiliye, nr. 47295.

³⁶ M. Cevad, aynı eser, s. 99-100.

³⁷ M. Cevad, aynı eser, s. 116; Koçer, aynı eser, s. 114.

³⁸ Muallim Cevdet, Konferans, s. 192; O. Nuri, aynı eser, II, 583; Unat, aynı eser, s. 32-33.

³⁹ Aynı konferans, s. 198-199.

⁴⁰ Karal, aynı eser, VII, 200.

⁴¹ *Düstûr*, tertib-i sâni, II, 184 vd.; Unat, s. 96-119.

⁴² Karal, aynı eser, s. 202.

⁴³ Nevzad Ayas, aynı eser, s. 393.

riyordu. Bu bakımdan rüşdiyelerin programı sıbyan mekteplerininkini pek aşamıyordu. Daha açık bir ifadeyle, rüşdiyeler müfredat olarak sıbyan mekteplerini tekrarlamaktan öteye bir şey yapmıyordu. Zaten öğretmenleri de medrese mezunuydu⁴⁴. Bu iki mektepten farklı nitelikte patrikhane ve sefarethanelere bağlı azınlık okulları vardı. Durum böyle iken ve rüşdiyeler doğru dürüst mezun bile vermeden, 1848'lerde bir de Darülfünun açılması kararlaştırılmıştı. İşte bütün bu karışıklıkları ıslah için Maarif Nâzırı Saffet Paşa zamanında, onun gayretleriyle 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi hazırlanıp yayımlandı. Bu önemli nizamnâmeyi hazırlayanlar arasında Şûrây-ı Devlet Maarif Dairesi Başkanı Kemâl Paşa (başkan), Sadullah Paşa, Recaizade Mahmud Ekrem ve Ebüzziya Tevfik gibi devrin kalbur üstü maarifçileri vardı⁴⁵. Bu tüzüğün yürürlüğe girmesiyle, Gülhane Hatt-ı Humâyunu'nun ilânından sonra parça parça gerçekleştirilmesine çalışılmakta olan maarif ıslahatı, ilk defa bir nizama bağlanmış ve şahıslar yerine devlet tarafından ele alınmıştır. Adı geçen nizamnâme ufak-tefek değişikliklerle hemen hemen Cumhuriyet'e kadar yürürlükte kalmıştır⁴⁶.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin Öğretmen Yetiştirme Meselesiyle İlgili Maddeleri

B ü y ü k D a r ü l m u a l l i m î n

1848'de rüşdiyeler için bir Darümuallimîn ve 1868'de Darümuallimîn-i sıbyan'ın açılmasından sonra ilk defa müstakil olarak ele alınan öğretmen yetiştirme meselesi, yukarıda denildiği gibi, Fransa maarifine göre hazırlanmış Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra daha ciddi olarak ele alınmış, bu arada bir kız öğretmen okulu (Darümuallimât) açılmış, öğretmenlerin tayin ve terfileri de bir esasa bağlanmıştır⁴⁷.

Nizamnâmenin 51. maddesinde belirtildiği gibi, Darümuallimîn ve Darümuallimât, Darülfünun gibi yüksek okullar arasında zikredilmiştir. 52. madde ile İstanbul'da bir Büyük Darümuallimîn açılması öngörülmüştür. Her derecedeki öğretmen yetiştiren kurumun toplanmak istendiği bu müessesede rüşdiye, idadiye ve sultaniye şubeleri olacak⁴⁸ ve her şubede ulûm (fen) ve ede-

⁴⁴ Burada, pek değerli âlimler yetiştirmiş olan XV.-XVI. yüzyıllar Osmanlı medreseleri değil XVII. yüzyıldan itibaren öteki müesseselere paralel olarak bozulmaya başlayan, bu bozulukta XIX. yüzyılda nihai safhaya varan medreseler kastedilmiştir. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Şerefettin Yalçın, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, s.463-467; Osman Ergin, "Medreselerde Öğrenim Tarzına Bir Bakış, yahut medreseler kendisinden beklenen hizmeti yapmış mıdır?", A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç; Fatih, Külliyesi ve Zamanın İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. XVIII-XXXVII; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlim ve Teşkilâtı*, Ankara 1965; Cahid Baltacı, *XV.-XVI. Asır Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

⁴⁵ Mahmud Cevad, aynı eser, s. 101.

⁴⁶ S. Celal Antel, aynı makale, s. 450.

⁴⁷ *Düstür*, göst. yer; M. Cevad, aynı eser, s. 481-487.

⁴⁸ Darümuallimîn-i sıbyan, idarî yönden Büyük Darümuallimîn'in dışında bırakılmışsa da yine de onun denetimindeydi (Nizamnâme, madde: 46).

biyat kolları bulunacaktı. Müteakip maddede rüşdiye şubesi iki kısma ayrılmakta, böylece müslüman ve gayri müslim rüşdiyeleri için öğretmen yetiştirilmesi hedeflenmekteydi. 54., 55. ve 56. maddelerde rüşdiye, idadiye ve sultaniye şubelerinde okutulması öngörülen derslerin adları verilmektedir.

Rüşdiye Şubesinin Ders Programı

Edebiyat Kolu:

Türkçe, Kitâbet ve İnşâ, Arabî, Farisî, Tarih-i umumî

Ulûm Kolu:

Tersîm-i hutût, Hesap, Defter Tutma Usulü, Hendese, Mesâha ve Cebir.

İdadî Şubesinin Ders Programı⁴⁹

Edebiyat Kolu:

Arabî ve Farisî'den Tercüme Tatbikatı, Türkçe, Şiir ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmaniye, İlm-i servet-i milel.

Ulûm Kolu:

İlm-i mevâlid, Hendese-i resmîye ve menâzır, Cebir, Hikmet-i tabiiye, Kimya, Resim.

Sultanî Şubesinin Ders Programı⁵⁰

Edebiyat Kolu:

Mükemmel Türkçe, İnşâ ve Eş'âr, Mükemmel Arabî ve Farisî, Maânî, Türkçe'den Fransızca'ya Fransızca'dan Türkçe'ye Tercüme, Hukuk-ı milel.

Ulûm Kolu:

Müsellesât-ı müsteviye ve küreviye, Cebir'in Hendese'ye Tatbiki, Kutû-i mahrutiyât (Koni kesitleri), Cerr-i eskal, İlm-i hey'et, Kimya'nın Sanayi ve Ziraate Tatbiki, Mükemmel İlm-i mevâlid, Fenn-i tabakatü'l-arz (Jeoloji), Fenn-i tahût-i arazî, Resim.

23 Muharrem 1291 (12 Mart 1874) tarihli bir resmî ilândan anlaşıldığına göre, Büyük Darümuallimîn'in bir şubesi haline gelen Sıbyan Darümuallimîn'i'nde dersler şu şekilde sıralanmıştı:

Usûl-i tedrîsiye, Lisan-ı Türkî ve İmlâ, Tenâsüb'e (orantı) kadar Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Mebâdi-i hendese ve Mesâha, Farisî, Yazı⁵¹.

⁴⁹ Büyük Darümuallimîn'in idadî şubesi sıbyan ve rüşdiye şubelerini de içine alarak ancak 1874 yılında açılabilmiş, birkaç yıl sonra kapatılmış, 1890'da tekrar açılmıştır (Zekâi Konrapa, "İstanbul Darümuallimîn'i'nin Yüz Yılı (16 Mart 1848-16 Mart 1948)", *Bilgi*, s. 4-8.

⁵⁰ Sultanî şubesi, âliye şubesi adı altında çok sonra devreye girebilmiştir.

⁵¹ M. Cevad, S. 160, 134-136; ondan naklen, Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1982,

Tahsil süresi iki yıl olan bu şubeyi bitirenler 300-400 kuruş maaşla öğretmen atanacaklar ve öğrencilikleri boyunca kendilerine ayda 30'ar kuruş burs verilecekti. Aynı yıl içinde yeni usulle tedris için Nuruosmaniye Camii içindeki İbtidâi Nümune Mektebi'nin açıldığından yukarıda söz edilmişti.

Aynı resmî ilânda, nizamnâme ile açılması kararlaştırılan idadiye şubesinin dersleri ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

Hesap, Muâmelât ve Usûl-i defterî, Cebir, Mantık, Tarih-i umumî ve Osmanî, Lisan-ı ecnebî ve Hüsn-i hat, Resim, İnşâ-yı Türkî, İlm-i belâgat, Hendese, Müsellesât-ı müsteviye, Kozmografya, Mebâdi-i ulûm-ı tabîye, Hıfz-ı sıhhat.

Tahsil süresi üç yıl olan bu şubeyi bitirenler 800-1000 kuruş maaşla muallim tayin edilecekler ve tahsilleri sırasında kendilerine 100'er kuruş aylık burs verilecekti. İdadiye şubesine devam etmek isteyenlerin ise, Darümuallimîn-i rüşdiye için şart olan derslerden başka Farsça, Hesap (tenâsübe kadar), Coğrafya, İnşâ, Eşkâl-i hendese de bilmeleri gerekiyordu. Bu şartları haiz olup da adı geçen mekteplere girmek isteyenlerin imtihan için 1291 saferi ortasına (1874 nisani başları) kadar Meclis-i Kebîr-i Maarif'e başvurmaları istenmekteydi⁵².

Nizamnâme'nin 57. ve 58. maddeleri, Darümuallimîn'in idarî, öğretim ve hizmetli personeline; bunların alacakları maaşlara dairdir. Burada Darümuallimîn müdürüne 5000, öğretmenlere 2000-4000 kuruş arasında maaş verilmesi öngörülmekteydi. Müteakip maddede Darümuallimîn'e giriş şartları sayılmakta, ezcümle rüşdiye, idadiye ve sultaniye şهادetnâmesini veya mülâzemet ruusunu gösterenlerin imtihansız; şهادetnâme veya mülâzemet ruusu olmayanların bir mümeyyiz hey'eti huzurunda imtihan edildikten sonra adı geçen şubelerden birine neharî (gündüzlü) olarak kabul edilecekleri belirtilmektedir.

60. maddede Darümuallimîn'in rüşdiye şubesinde bulunan talebeye 80'er, idadî şubesi talebesine 100'er, sultanî şubesi talebesine ise 120'şer kuruş aylık burs verileceği beyan olunmaktadır. Ancak bu burslar her üç şubede de 40'lük rüşdiye, 60'lük da eşit olarak idadiye ve sultaniye öğrencilerine olmak üzere en çok 100 kişiye verilebilecekti.

61. maddede rüşdiye şubesini bitirenlerin, rüşdiye mekteplerine öğretmen olabilecekleri gibi, isterlerse idadî şubesine de devam edebilecekleri; aynı şekilde idadî şubesini bitirenlerin de idadîlere öğretmen olabilecekleri gibi, isterlerse sultanî şubesine devam edebilecekleri öngörülmektedir.

Nizamnâme'nin 61.-64. maddelerinde belirtildiği üzere, Darümuallimîn'i bitirenlerin, şubesine göre umumî mekteplerde öğretmenlik yapmaya mecbur oldukları; öteki okul mezunlarına göre rüchan haklarının bulunduğu; en az beş yıl özürsüz olarak mesleğini icra etmeyen öğretmenlerden, öğrencilikleri sırasında

⁵² M. Cevad, s. 135-136.

da aldıkları bursların geri isteneceği ve öğretmenlik için rüchan haklarından mahrum edilecekleri belirtilmektedir.

65. maddede, isteyen öğrencilerin muayyen tahsil süresini doldurmadan, bulunduğu şube derslerinden imtihana girerek kısa sürede öğretmen olabilecekleri belirtiliyordu. Müteakip maddede Sıbyan Darümuallimîn'in de Büyük Darümuallimîn'in kısımlarından olduğu ve müdürünün nezareti altında bulunduğu ifade ediliyor, 67. maddede ise Darümuallimîn'in mükemmel, muntazam bir kütüphane ile Hikmet-i tabiiye (Fizik) ve Kimya dersleri için nümûnehânesinin bulunmasının gereği vurgulanıyordu⁵³. Darümuallimîn-i sıbyan'a, ileride açılacak Merkez Darümuallimînleri için öğretmen yetiştirme görevi de verilmişti⁵⁴.

1870 yılında sadece rüşdî kısmı açılabilen Büyük Darümuallimîn'in⁵⁵ idadî şubesi 1874 açılabilmiş, zaten açık olan sıbyan şubesi de ancak bu tarihte buraya bağlanabilmiştir. Gayrı müslim çocuklarının alınması ise lisan problemini beraberinde getireceğinden, bu da fazla masraflı olacağından, bu kısmın ileride ele alınması kararlaştırılmıştır⁵⁶.

Darümuallimîn-i rüşdî 1872'de Darülfünun binasına taşınmıştır. Bu sırada müdürlük makamında Hilmi Efendi bulunuyordu. Riyaziye muallimi Hafız Bey (Paşa), İnşâ muallimi Sadık Bey, Coğrafya muallimi Erkân-ı Harb kolağalarından Arif Bey (Paşa), Arapça muallimi Hamid Efendi, Farsça muallimi Rüstem Efendi, öteki Farsça muallimi Abdurrahman Süreyya Efendi idi. 1873 yılında rüşdî şubesinde 72 öğrenci varken, ertesi yıl bu sayı 82'ye, 1875'te ise 92'ye çıkmıştır. Bu tarihlerde sıbyan şubesinde sadece 25; Darümuallimât'ta ise 58 öğrenci bulunuyordu. II. Abdülhamid'in cülûs yılı olan 1876'da rüşdî şubesinde 102, sıbyan şubesinde yine 25, Darümuallimât'ta ise 62 öğrenci vardı. Ertesi yıl Darümuallimîn'in idadî, rüşdî ve sıbyan şubelerinin kesin olarak ayrıldığı bilinmektedir. Fakat nizamnâmeğe uygun olarak Büyük Darümuallimîn tam teşekküllü olarak uzunca bir süre açılmamıştır. İbtidâî ve rüşdî kısımları zaten mevcuttu. Bunların edebiyat ve fen şubeleri ile idadî kısmı devreye sokulamamıştır. Nihayet 1877'de Ahmed Hilmi Efendi'nin müdürlüğü zamanında nizamnâme hilâfına şubesiz olarak açılabilmişse de, idadî şubesi 1880'de lağvedilmiş, kalıcı olarak 1889'larda açılabilmiştir.

Rüşdî şubesine ilk kez 1878 yılında Usûl-ı tadrîs dersi konmuş, bu dersi vermekle de Aristokli Efendi görevlendirilmiştir. Fakat ibtidâî ve idadî şubelerinde bu meslek dersi okutulmuyordu. Bu sıralarda Darümuallimîn'in iki şubesinde 160 öğrenci vardı ve müdürü yine Tarih muallimi Ahmed Hilmi Efendi idi. Hesap ve Coğrafya öğretmeni yine Arif Bey (Paşa) idi. Darümuallimîn-i ibtidâî

⁵³ M. Cevad, s. 134-135.

⁵⁴ Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim I. 1839-1908*, Ankara 1945, s.94-95.

⁵⁵ BOA, İrade-Şûrây-ı Devlet, nr. 476.

⁵⁶ BOA, aynı belge mefufu.

müdürü olan Cevdet Efendi, daha sonra İbtidâî idaresinin başına getirilmiştir. Burada 21 öğrenci vardı ve şu dersler okutuluyordu: Lisan-ı Osmanî, Farişî, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Rik'a, İmlâ, Fenn-i mesâha.

Aynı yılın rüşdî şubesi programında ise aşağıdaki dersler okutuluyordu:

I. Sınıf:

Arabî, Farişî, İnşâ, Tarih, Coğrafya, Hesap, Rik'a.

II. Sınıf:

Hikmet ve Kimya, Arabî, Farişî, İnşâ, Tarih, Coğrafya, Cebir, Rik'a, Resim.

III. Sınıf:

Hikmet ve Kimya, Arabî, Farişî, İnşâ, Tarih, Coğrafya, Hendese, Rik'a, Resim.

1879'da rüşdî şubesine Mecelle ve Kanun-ı ticaret dersleri de eklenmiştir. Yine bu yıl rüşdî ve idadî kısımlarının talebesi çok artmış ve 250'ye ulaşmıştır. Mektep, Koğacılar'a nakledilmiştir. Sıbyan Darülmuallimîni'nde ise 35 öğrenci vardı. Ertesi yıl Büyük Darülmuallimîn'in müdürlüğüne Mizancı Murad Bey getirilmiş ve bu yıl idadî kısmı lağvedilmiştir. 1889-1906 yılları arasında Çağaloğlu'ndaki binada faaliyetini sürdüren İstanbul Darülmuallimîni 1907'de Fatih'teki eski Serasker Saip Paşa konağına nakledilmiştir. Fakat yüksek kısmı Sultan Mahmud türbesi karşısındaki binada kalmıştır⁵⁷.

İstanbul Darülmuallimîni, "Darülmuallimîn-i Âliye" adını 2 Şaban 1230 (4 Temmuz 1328/1912) tarihinde Sultan Reşad'ın irâdesiyle almış ve yüksek okullardan sayılmıştır^{57a}.

DARÜLMUALLİMÂT

Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri başlangıçta askerî ve idarî alanlara yönelik olduğundan, öncelikle erkek çocukların yetişmesi için okullar açılmıştı. Daha önceleri kız çocukları sıbyan mekteplerinde okurlar, burayı bitirdikten sonra da çoğu zaman özel hocalardan ders görürlerdi. Fakat İslâmiyette ilim tahsili kadın erkek herkese farz olduğundan, kızların okuyup yetişmeleri gittikçe daha fazla kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu bakımdan, yukarıda temas edildiği gibi, 1868 yılında kız rüşdiyeleri açıldı. Önceleri zorunlu olarak buralarda erkek, fakat yaşlı ve iyi ahlâklı öğretmenler görevlendirilmişti. Bayan öğretmene olan ihtiyaç iyice artmıştı. Bu da mutlaka bir kız öğretmen okulunun açılmasıyla mümkün olabilirdi. İşte bu ihtiyacı karşılamak için bir Darülmuallimat'ın

⁵⁷ Muallim Cevdet, konferans, s. 187-190.

^{57a} *Düstür*, tertib-i sani, IV, 568.

tedrisata başlaması ancak Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra, 1287 muharreminde (1870 nisan) gerçekleşebildi⁵⁸.

Dönemin maarif nâzırı Saffet Paşa açış konuşmasında şöyle diyordu: "Kadınlar yaratılışları icabı her türlü hizmete lâayık oldukları gibi, talim ve terbiyelerinde de itinâyâ şâyândır. Zîrâ, dünyaya geldiği andan itibaren her çocuk annesinin terbiyesi altındadır. Bu bakımdan annelerin çocuk terbiyesinde pek büyük etkinlikleri vardır. Öyleyse erkekler gibi kadınlar da ilim tahsil etmelidirler. Eski devirlerde gerek müslüman gerek gayrı müslim kadınlardan pek çok edip, şair ve müellif yetişmiştir. Şark ülkelerinin kadınları her türlü ilim, fen ve sanatı tahsile muktedir oldukları halde, şimdiye kadar bunlardan geri kalmaları sırf tahsil vasıtalarının bulunmayışından kaynaklanmıştır. Çünkü Devlet-i Aliyye'de şimdiye kadar kız çocukları için sıbyan mektebinin üstünde bir başka eğitim kurumu yoktu. Kız çocukları sekiz on yaşına kadar burada hemen sadece harekeli yazı okumayı öğrenirlerdi. İçlerinden bazıları ise evlerinde ilmihal ve Kur'an ilimlerinin tahsilini sürdürürlerdi. Halbuki kadınların ilim öğrenmelerine engel hiç bir emir olmadığı gibi, bilakis erkekler gibi, onlara da ilim tahsili farz kılınmıştır. İyi yetişmiş, okuduğu kitaplar vasıtasıyla dünyayı daha iyi tanımış kadınların, namus ve itibarlarını daha iyi koruyacaklarında şüphe yoktur. Birçok sanat ve maarif vardır ki, onlarla uğraşmaya şer'î tesettür asla mani değildir. Yeni açılan kız rüşdiyelerinin öğretmenleri erkek olduğundan, yaşları 9 ve 10'u geçen kızlar, kapalı oldukları cihetle bu mekteplerde iki yıldan fazla duramayacaklarından, bu sürenin de yeterli bilgiyi tahsil için kâfi gelmeyeceğinden, bundan böyle gerek sıbyan, gerek rüşdiye kız mekteplerine öğretmenler yetiştirmek için bir Darülmuallimât açılması zarurî olmuştur, ve bugün bunu açıyoruz"⁵⁹.

Maarif-i Umûmiye nizamnâmesi'nin 68. ve 78. maddeleri arasında ders programları, idarî yapısı, okula kayıt ve mezuniyet gibi hususlarda bilgiler bulunan bu ilk kız öğretmen okulu iki şubeliydi. Bu şubelerde sıbyan mekteplerine ve kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirilecekti. Bu şubelerin her biri de müslim ve gayrı müslim diye ikiye ayrılmıştı. Sıbyan şubesinin tahsil süresi iki, rüşdiye şubesinininki ise üç yıl olarak belirlenmişti.

Ders Programları

Sıbyan Şubesi:

Mebâdi-i ulûm-ı dîniyye, Kavâid-i lisan-ı Osmanî ve Kitâbet, Usûl-i ta'lîm, Her cemaatin kendi lisanı, Risâle-i ahlâk, Hesap ve defter tutma usûlü, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya, Malûmât-ı nâfia, Musikî, Dikiş ve nakış.

Dersler her cemaatin kendi diliyle tedris edilecekti. Gayrı müslim çocuklarının Ulûm-ı dîniyye dersleri kendi ruhanî reislerinin tayin ettiği muallimler tarafından verilecekti.

⁵⁸ Ahmed Lütfi, *Tarih*, nşr. Münir Aktepe, Ankara 1989, XII, 69, 108.

⁵⁹ Osman Nuri, aynı eser, II, 671-673.

Rüşdiye Şubesi:

Mebâdî-i ulûm-ı dîniyye, Kavâid-i lisan-ı Osmanî ve İnşâ, Arabî ve Fârisî, Her cemaatin kendi lisanı, ilm-i ahlâk, Tedbîr-i menzil, Tarih ve Coğrafya, Mebâdî-i ulûm-ı ri'yâziyye ve tabiiyye, Resim, Musikî, Envâ-ı ameliyât-ı hıyâtiyye (terzilik tatbikatı).

Dersler her cemaatin kendi diliyle tedris edilecekti. Gayrı müslim çocuklarının Ulûm-ı dîniyye dersleri kendi ruhanî reislerince yürütülecekti. Sıbyan şubesinde bulunan "Usûl-i ta'lim" dersinin rüşdiye şubesinde bulunmadığı dikkati çekmektedir. Daha sonraki devlet salnâmelerinde bu şubede de rastlanmayan bu dersin uygulamadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Darülmuallimât'ın idarî kadrosu, nizamnâmenin 71. ve 72. maddelerinde tespit edilmişti. Buna göre mektep, bir müdüre, her ilim ve fen için yeteri kadar öğretmen ile nakış ustabaşısı ve iki hizmetliden oluşuyordu. Müdüreye 1500, öğretmen ve ustalara 750, hizmetli kadrosundakilere ise 150'şer kuruş maaş verilmesi öngörülüyordu.

Darülmuallimât'a girmek isteyen bayanlar, sıbyan veya rüşdiye mektebi şehadetnâmesini ibraz ettikleri takdirde imtihansız olarak kaydedilecekler; diploması olmayanlar ise bir mümeyyiz hey'eti huzurunda imtihan olunup, başarılı oldukları takdirde iki şubeden birine kabul edileceklerdi. Nitekim 8 Şubat pazartesi günü devrin maarif nâzırı Saffet Paşa, Meclis-i Maarif Dairesi âzâsından Mecid ve İlmiye Dairesi âzâsından Mustafa Efendilerin huzurunda 32 bayan, Emsile, A'mâl-i erbaa (Dört işlem), Coğrafya, İmlâ, Sülûs hattı, Resim, Nakış ve Hıyâtât (terzilik) derslerinden imtihana tabi tutulmuş ve başarılı olanlar okula alınmışlardır.

Sıbyan şubesinde tahsilini tamamlamış kızlar tercihen sıbyan mektebi öğretmenliğine tayin edilecekler, takat isteyenler rüşdiye şubesine devam edebileceklerdi. Darülmuallimât'ı bitiren öğretmen adayları, tayin edilecekleri okullarda hizmet etmek zorundaydılar. Öğretmenlik hizmetini özürsüz olarak en az beş sene dolmadan önce bırakanlardan, tahsil sırasında aldıkları burslar geri isteneceği gibi, haiz oldukları rüçhan hakkından da mahrum olacaktardı. İlk etapta mevcudu 50 kişi olarak düşünülen Darülmuallimat öğrencilerinden sıbyan şubesindekilere 30'ar, rüşdiye şubesindekilere ise 60'ar kuruş aylık burs verilecekti.

Darülmuallimât İstanbul'da Ayasofya civarında Yerebatan'da ahşap bir kotta tedrisata başladı. İlk yıllarda bayan hocalar bulunamadığından, geçici olarak yaşlı ve edepli erkek muallimlerden yararlanıldı. Yine geçici olarak tayin edilen erkek müdür daha ziyade okulun haricî işlerine bakmakla yükümlü olduğundan, dahilî işlere nezaret etmesi için 650 kuruş maaşla bir bayan tayin edildi. Nizamnâme'de her ne kadar öğretmen ve ustabaşılarının aylık maaşları 750'şer kuruş olarak belirtilmişse de, önceleri tasarruf tedbirlerine riayetle bunlara 400 ilâ 700 kuruş arasında değişen mikdarlarda maaş verilebilmiştir. Sadece, hizmetleri zor ve önemli olan iki muallime 800'er kuruş aylık verilmiştir.

Kadrolu iki müstahdemden birinin erkek diğzerinin kadın olması münasip görülmüş, fakat nizamnâmede belirtilen 150 kuruş maaşla bu işe talip kimse bulunamadığından, bu ücret 200 kuruşa çıkartılmıştır. Bu maaşla ayrıca bir karpıcı alınması da uygun görülmüştür.

Nizamnâmeye göre, Darümuallimât'ın müslüman ve gayrı müslim dairelerinin açılması gerekiyor idiyse de, bazı zorluklar yüzünden, önce sadece İslâm dairesi açılabilmiştir. İlk sene öğrencilere musikî dersi verilememiştir. Bundan böyle gayrı müslim çocukları için de öğretmenler yetiştirmek amacıyla ayrı sınıflar açılması gerekeceğinden, bunun için de öğretmen temini yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰.

26 Nisan 1870 yılında 45 öğrenci ile tedrisata başlayan Darümuallimât'ın ilk müdürü Emin Efendi'dir⁶¹. Din ve ahlâk öğretmeni Musa Efendi, Hesap ve Coğrafya öğretmeni İsmail Efendi, Hat Öğretmeni Hacı Reşid Efendi, Nakış-Dikiş öğretmeni Hatice ve Madam Armik Hanımlar, Resim öğretmeni ise Madam Parker idi. Daha sonra Musikî öğretmeni Refika Hanım, Rik'a öğretmeni ise Arif Efendi olmuştu. Mösyö Kâz da Resim öğretmeni olarak kadroya dahil edilmişti⁶².

Açıldığı sırada mektepte Türkçe dersinin bulunmadığı anlaşılmakta ise de, 8-11 Rebülevvel 1287 (8-11 Haziran 1870) tarihli *Takvim-i Vekayi*'nin 1234 ve 1235 sayılı nüshalarında Kavâid-i lisan-ı Osmanî ve İnşâ dersi için öğretmen ilânının bulunması bu dersin de programa alındığını göstermektedir. 1872-1873 öğretim yılında sınıfları tamamlanan Darümuallimat ilk mezunlarını 1873 yılında vermiştir. Bunlardan Fahriye Hanım Sultanahmed İnas Rüşdiyesi'ne birinci, Münîre Hanım ise ikinci muallime; Fatma Nigâr Hanım Eski Ali Paşa Rüşdiyesi'ne birinci muallime; Zehra Hanım Sultanahmed Rüşdiyesi'ne Rik'a hocası; Hatice Hanım Fatih İnas Rüşdiyesi'ne yine Rik'a hocası; Hâfıza Rüveyde Hanım ise Sultanahmed Rüşdiyesi'ne Riyaziye muallimi tayin edilmişlerdir⁶³. Aynı yıl dikiş, nakış, kaneviçe vb. el işleri sergilenen Darümuallimat öğrencilerinin kısa zamanda gösterdikleri bu maharet ve başarı takdirle karşılanmıştır.

Darümuallimat'ın 1873 yılı ders programı şöyleydi:

1. Sınıf:

Arabî, Farişî, Hesap, Coğrafya, Tarih, Rik'a, Sülüs, İnşâ, Resim, Nakış.

⁶⁰ *Takvim-i Vekayi*, 25 Muharrem 1287, nr. 1217.

⁶¹ Meclis-i Kebîr-i Maarif âzâlığından 2000 kuruş maaşla bu göreve getirilen bu zatın, maaşının artırılmasıyla ilgili arzı için bk. BOA, İrâde-Dahiliye, nr. 43609. Bu arz üzerine maaşı 2500 kuruşa yükseltilmiştir.

⁶² O. Nuri, aynı eser, II, 673.

⁶³ M. Cevad, s. 132.

2. Sınıf:

Ulûm-ı dîniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Coğrafya, Kıraat-ı Türkiyye, Sülûs, Rik'a, Nakış ve Hiyâtiyye (dikiş).

3. Sınıf:

Ulûm-ı dîniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Coğrafya, Kıraat-ı Türkiyye, Sülûs, Nakış ve Hiyâtiyye (dikiş)⁶⁴.

Bu tarihte Darümuallimat'ta okuyan talebe sayısı 39 kişiden ibaret olup, bunlardan 18'i diploma, 4'ü mükâfat, 8'i de zikr-i cemîl almıştır⁶⁵. Ertesi yıl bu mevcut, birinci sınıfta 19, ikinci sınıfta 4, üçüncü sınıfta 8 ve dördüncü sınıfta 15 olmak üzere 47'ye yükselmiştir⁶⁶.

1876-1877 ders yılında müdür vekilliğine, muallimlerden İsmail Efendi'nin getirildiği Darümuallimat'ın 1877 yılı ders programı aşağıdaki şekli almıştır:

1. Sınıf:

Ulûm-ı dîniyye, Kıraat-ı Türkiyye, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî ve İmlâ, Hesap, Resim, Hat (sülûs, rik'a), Dikiş.

2. Sınıf:

Tarih-i Osmanî, Arabî, Farisî, Coğrafya, Hesap, İnşâ-yı Türkî, Kavâid ve İmlâ, Hat (sülûs, rik'a), Resim, Makine.

3. Sınıf:

Arabî, Farisî, Nakış, Hesap, İmlâ ve İnşâ, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Hat (sülûs, rik'a), Resim, Makine.

Bu senenin sonunda, mevcut 50 talebeden 8'i rüşdiye, 5'i de sıbyan muallimliği şhadetnâmesi almış ve bunlar kız rüşdiyelerine tayin edilmişlerdir.

Ertesi yıl, ikinci dönem tedrisata başlayan mektepte, Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla dersler bir süre kesilmiştir. Darümuallimât'a bayan müdire ancak 1881-1882 öğretim yılında atanabilmiş ve bu mevkiye ilk defa Fatma Zehra Hanım getirilmiştir. Yine bu eğitim-öğretim yılında ders programına Usûl-i tedris dersinin konmasıyla⁶⁷, bu öğretmen okulunun asıl amacına ulaşması yolunda önemli bir adım atılmışsa da, bir süre sonra bu dersin kaldırılmasıyla gayesine henüz ulaşamamıştır. Fenn-i terbiye ve Usûl-i tedris adlı pedagojik formasyon dersi kalıcı olarak ancak 1890 yılında konulabilmiş ve hocalığına Rıza Tevfik Bey'in zevcesi Ayişe Siddıka Hanım getirilmiştir⁶⁸. Bu tarihlerde gittikçe gelişen

⁶⁴ M. Cevad, s. 131.

⁶⁵ M. Cevad, s. 132.

⁶⁶ Aynı eser, s. 137.

⁶⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye (1299)*, s. 260.

⁶⁸ M. Cevad, aynı eser, s. 101; O. Nuri, aynı eser, II, 675.

Darümuallimat bol bol mezun vermiş, bunlar da İmparatorluğun hemen her yerinde açılmış kız mekteplerinde öğretmenlik yapmışlar, böylece kadınların muntazam tahsil etmeleri sağlanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra leyli (yatılı) Darümuallimât'ın da devreye girmesiyle, üçüncü dönemi başlayan kız muallim mektebi öğrencileri için bir de tabikat kısmı açılmıştır. 1914-1915'te yüksek kısmı tedrisata başlamıştır. İnas Darülfünunu denilen bu kurumun öğrencileri Darümuallimât'ta kalacaktı. 1916 yılında yeniden teşkilâtlanan Darümuallimât, ibtidaî, ihzarî ve âlî diye üç kısma ayrılmıştır. Cumhuriyet döneminde daha da modernleşen mektepten orta kısım kaldırılarak, talebeleri Yüksek Muallim Mektebi'ne nakledilmiş ve adı İstanbul Kız Muallim Mektebi'ne çevrilmiştir. Harf inkılâbından sonra Türkçe derslerinin müfredatı değiştirilmiştir.

1870 yılında Ayasofya civarında ahşap bir binada açılan Darümuallimat, birkaç yıl sonra Sultanahmed'de Yerebatan'da bir yere taşınmış, oradan Çarşıkapı'daki Çivicizade konağına; daha sonra Koska'daki Mahrukîzade konağına ve yine oradaki Kazasker Sadık Bey konağına nakledilmiştir. 1909'a kadar Laleli'de bir konakta tedrisata devam edilmiştir. Ertesi yıl Çarşamba'daki Saip Paşa konağındaki Kız Sanayi Mektebi'nde yatılı kısmı da açılan Darümuallimat, kısa süre sonra Çapa'daki Derviş Paşa konağına taşınmış ve leyli kısmı açılmıştır. Bu konağın büyük Fatih yangınında yanması üzerine 1914'te inşaatı biten yeni binasına taşınan mektep, uzun yıllar burada kalmıştır. Bu bina günümüzde kısmen Pertevniyal Lisesi, kısmen Otelcilik Okulu, kısmen de Millî Eğitim Basım-evi Döner Sermaye Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

ÖTEKİ ÖĞRETMEN KAYNAKLARI

İhtiyacın büyük ölçüde yine medreselerden sağlandığı Tanzimat döneminde, yukarıdaki öğretmen okullarının dışında da öğretmen yetiştirme yollarına başvurulmuştur.

Muavin ve Hoca Sınıfı

Daha ziyade meslek öğretmeni ihtiyacını karşılamak için müracaat edilen bu yolların ilkinde 1864 yılında Mekteb-i Harbiye'nin teşkilâtı içinde rastlanmaktadır. Askerî idadîler ile Harbiye Mektebi'nin kendi derslerinden bazısını, özellikle askerlikle doğrudan ilgisi olmayan dil ve din derslerini verebilecek muallimler yetiştirmek amacıyla Harb Okulu içinde özel bir "Muavin Sınıfı" açılmıştır. Öğrenim süresi üç yıl olan bu sınıf mensuplarına birinci senenin sonunda mülâzım-ı evvel rütbesi verilmesi, okulu bitiren subayların ise yüzbaşı olarak mezun olmaları öngörülmüştür⁶⁹. Mevcudu beş altı kişiyi geçmeyen her sınıf iki subeye ayrılıyor; bunlardan birincisinde Riyâziye, diğerinde Fenn-i bedî-i re-

⁶⁹ Unat, aynı eser, s. 66.

sim'e dair dersler okutuluyordu. Yani Muavin Sınıfı'nın ilk iki yıllık dersleri Cebir-i âdî, Kitâbet ve Fransızca; üçüncü sınıf dersleri ise Hey'et, Cebir-i a'lâ, Kitâbet ve Fransızca'dan oluşuyordu. Bu sınıfın teşkilinden iki yıl sonra Kavâid-i Osmaniyye, Hüsn-i hat ve Fransızca dersleri de ilâve olunmuştur. Fakat sadece iki defa mezun verebilen bu sınıf 1286 (1869-1870)'da lağvedilmiştir. Diplomalara alamayanların çoğu yine de idadî ve Harbiye Mektebi hocalıklarına tayin edilmişlerdir⁷⁰.

Fakat ilgasından evvel 21 Nisan 1867 tarihinde İstanbul Askerî İdadîsi içinde bu kez "Hoca Sınıfı" adıyla bir şubenin açılmış olmasıyla, Muavin Sınıfı'nın, yerini bu sınıfa terketmiş olabileceğini söylemek daha doğru olsa gerek⁷¹. Harbiye Mektebi mezunlarının eğitilerek öğretmen olmaları hedeflenen bu bölümün de ömrü uzun olmamış, bir süre sonra kapatılmıştır.

Menşe-i muallimîn

Bu alanda ikinci teşebbüs, daha programlı ve teşkilâtlı bir şekilde 1875 yılında Şıpka Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın Harb Okulu kumandanlığı zamanında yapılmıştır.

Medreselerde okumakta olan gençlerin kabiliyetlileri arasından seçilerek askerî okulların askerlikle ilgisi olmayan derslerine öğretmen olmalarını sağlamak için "Menşe-i muallimîn" adı altında Harbiye Mektebi içinde özel bir okul açılmıştır. İdadî ve yüksek kısımlardan oluşacak bu okulun lise kısmının ders programı askerî idadîlerinki ile aynıydı. Sadece sivil liselerde yabancı dile, özellikle o dönemin geçerli dili olan Fransızca'ya daha fazla önem veriliyordu. Lise kısmı öğrencileri beşinci, yani son sınıfa geçerken Fen ve Edebiyat kollarına ayrılan mektebi bitirince isterlerse ve yapılan olgunluk imtihanını başarırlarsa yüksek kısmına devam edebileceklerdi.

Menşe-i muallimîn'in yüksek kısmı, tahsil süreleri iki ilâ dört yıl arasında değişen Topografya, Türk Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Riyâziye-i âdiye, Riyâziye-i âdiye Tatbikatı, Riyâziye-i âliye Tatbikatı, Ulûm-ı tabîiyye, Sınıf-ı evvel ressamlığı ve Sınıf-ı sâni ressamlığı gibi bölümlere ayrılmıştı. Bu bölümleriyle tam bir Fen-Edebiyat Fakültesine benzeyen Menşe-i muallimîn, o devrin Darülmualimîn'inden üstündü. Hatta, kısa bir süre açık kalan devrin Darülfünun'una bile üstünlüğünü sürdürmüştür.

Fakat, Menşe-i muallimîn'in tedrisatı, Doksanüç Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca, çoğu asker olan hocalarının sefere gitmek zorunda olmasıyla bir ara gevşemiş, daha sonra da kesilmiştir. Okulun kapatılmasında Süleyman Hüsnü Paşa'ya muhalif bazı kişilerin Sultan Abdülhamid'e sundukları jurnallerin de tesiri olduğu rivayet edilmektedir⁷². Değerli hukukçu

⁷⁰ Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul 1310, s. 82-83.

⁷¹ Unat, s. 139; Koçer, s. 78-79.

⁷² Osman Nuri, aynı eser, II, 715-721; Unat, aynı eser, 36, 67.

ve müelliflerimizden Mahmud Esad Efendi Menşe-i muallimîn mezunlarından-
dır⁷³.

Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi ve Mekteb-i Osmanî

Tanzimat dönemi öğretmen yetiştiren kurumlarından söz ederken, amaçları arasında Darülfünun'a hoca yetiştirmek de bulunan Mekteb-i Osmanî'den bahsetmemek eksiklik olur.

Maarif Nezareti'nin kuruluşundan sonra, bir üniversite açılması tekrar gündeme gelmişti. İşte bu üniversiteye hoca yetiştirmek amacıyla, Harbiye çıkışlıların tahsillerini tamamlamaları için Paris'te açılmış bulunan Mekteb-i Osmanî'den yararlanılma yoluna da gidildi⁷⁴. 1857 yılı başlarında Paris'e iki öğrenci gönderildi. Bunlardan birisi, daha sonra (1878'de) Darülfünun eminliği yapacak olan Hoca Tahsin Efendi; diğeri ise daha önce Darülmualimîn'i bitirmiş olan Selim Sabit Efendi'dir⁷⁵.

Askerî amacının dışında Mekteb-i Osmanî'nin⁷⁶ iki önemli vazifesi daha vardı: Paris'e gönderilen öğrencilere Fransızca öğretmek. Paris'te oturup da Türkçe öğrenmek isteyen yabancılara Türkçe öğretmek. Yukarıda adları verilen iki öğrenci, Mekteb-i Osmanî'de hem hocalık yapacaklar, hem de biri Matematik, diğeri ise Tabiat Bilgisi dallarında tahsil görecekler, daha sonra da İstanbul'daki Darülfünun'da hocalık yapacaklardı.

1859'da tedrisata başlayan ve yukarıda denildiği gibi başlangıçta Mekteb-i Harbiye'nin bir şubesi gibi açılan Mekteb-i Osmanî amacından uzaklaşmış ve buraya başka meslek okullarından, bu arada Darülmualimîn mezunlarından, hatta 2 Ocak 1864'te Rum, Ermeni ve Bulgar çocuklarından 16 kişi gönderilmiştir⁷⁷. O sıralarda babasının memuriyetle Paris'te bulunmasından dolayı Abdülhak Hâmid de bu mektebe devam etmiş Türk öğrencilerdendir. Mevcudu 60 civarında olan mektepte Fransız Askerî Lisesi'nin programı uygulanıyor ve dersler Fransız hocalar tarafından veriliyordu. Fakat okulun müdürü Türk'tü. Sultan Abdülaziz 1867 yılında yaptığı Avrupa gezisinde Mekteb-i Osmanî'ye de uğramıştı.

Mekteb-i Osmanî 1870'te Fransız-Alman harbinin çıkması, okulun Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya mal olması, Osmanlı uyruklu öğrencilerin, aralarında Türkçe görüşmelerinden Fransızca'yı lâıyıkıyla öğrenememeleri ve o sıralarda İstanbul'da Fransızca tedrisat yapan Galatasaray Sultanîsi'nin açılması gibi sebepler

⁷³ Hayatı için bk. O. Köprülü, *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 174-175.

⁷⁴ *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 65 vd.

⁷⁵ M. Cevad, s. 64-65, 197; S. Antel, aynı makale, s. 448-449; Koçer, s. 65.

⁷⁶ Daha sonra İstanbul'da Yusufpaşa'da açılan ve muhtemelen bilinen ilk özel okul durumundaki Mekteb-i Osmanî ile karıştırılmamalıdır (M. Cevad, s. 224; O. Nuri, III, 1013-1016).

⁷⁷ *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 65; M. Cevad, 64-65; Unat, s. 135, 137; Koçer, s. 6.

lerle 1875 yılı başlarında kapatılmıştır. Mekteb-i Osmanî'ye tahsis edilen ödenek İstanbul'da ve taşrada askerî rüşdiyelerin açılmasında kullanılmıştır⁷⁸.

NİZAMNÂMEYE GÖRE ÖĞRETMENLERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

1869 Maarif Nizamnâmesi, öğretmenlerin terfi, ceza ve emeklilikleriyle de ilgili esaslar getirmiştir (madde 178-179)⁷⁹.

Buna göre, bütün öğretmenler Osmanlı Devleti tebeasından olacak, Darümuallimîn-i sıbyan diploması olmayanlar sıbyan muallimliğine atanamayacaklar, diploması olanlar tercih edilecekti. Sıbyan mektebi hocaları, medresede oturan talebe gibi, kur'a imtihanına dahil olacaklar, fakat yeterliliği sabit olanlar bu imtihana girmeden de tayin edilebileceklerdi. Sıbyan mektepleri muallimlerinden, mekteplerin iç tüzüklerine uymayanlar, suçlarına göre cezalandırılacaklar, hatta görevlerinden alınabileceklerdi.

Rüşdiye muallimleri tercihen Darümuallimîn-i rüşdiye mezunlarının iyi hal sahibi olanlarından tayin edilecek, ancak, ihtiyaca göre, Darümuallimîn'de tahsil etmiş derecede ehliyeti imtihanla tespit edilmiş medrese mezunlarından da atama yapılabilecek, fakat Darümuallimîn çıkışlılar tercih edilecekti. Rüşdiye muallimliğine tayin edilecek öğretmen adayları 25 yaşından küçük ve hiç bir şekilde sabıkalı olmayacaklardı. Bir vilâyetteki rüşdiyenin muallim-i evvelik kadrosu boşaldığında, yerine aynı okulun muallim-i sânilerinin en kıdemlisi getirilecekti.

İdadî mekteplerinde boşalacak muallim-i evvelige, bu okulun bulunduğu kıt'adaki muallim-i sânilerin ve sultanîlerdeki münhal muallim-i evvelige de bütün ülkedeki sultanîlerde görevli muallim-i sânilerin en kıdemlisi tayin edilecekti.

Rüşdiye muallim-i evveleri, Darümuallimîn'in idadî şubesi imtihanını; idadî muallim-i evveleri de Darümuallimîn-i sultanî şubesi imtihanını verebildikleri takdirde, sultanî mektebi muallim-i sâniligine tayin olunabileceklerdi.

İdadî muallim-i evveleriyle sultanî mektepleri yüksek kısmı muallim-i sânilerinin en kıdemlisi, münhal olursa sultanî mekteplerinin muallim-i evveligine ve öteki yüksek mekteplere öğretmen tayin olunacaklardı. Fakat bu sırada mutlaka müntehîlik ruusunu, yani mezuniyet belgesini almaları gerekmektedir.

Sultanî ve öteki yüksek okul muallim-i evvelerinin en kıdemlileri, açık varsa maarif meclisi üyesi, muavini veya sultanî ve yüksek okul müdürü tayin olunabileceklerdi.

Önemli bir özrü olmadan tedris hizmetini yapmayan rüşdiye, idadî, sultanî ve yüksek okul muallimlerinin "küstü'l-yevm"⁸⁰ hesabıyla maaşları indirilecek ve

⁷⁸ O. Ergin, aynı eser, II, 454-456.

⁷⁹ Unat, s. 116-117.

⁸⁰ Bu ibare ile, bir aydan yalnız birkaç gün hizmeti veya eksigi olan memura, aylığı nisbetinde verilen veya devam etmediği günler için kesilen para kastedilmektedir (Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 1070).

bir ay zarfında 10 gün görevine gelmeyen öğretmenler memuriyetlerinden alınacaklardı. Ceza Kanunnâmesi'ne göre, medenî haklardan men edilmiş mahkûmlerin ruusu geri alınacaktı.

İmtihanalarda mümeyyiz tayin olunan muallimlere, imtihan süresi için maaşlarından ayrı ücret verilecekti. Rüşdiye ve idadiye muallimleri ders günlerinin dışında, isterlerse bir başka yerde umumî ve hususî dersler verebileceklerdi.

Bütün öğretmenler, devletçe çıkarılacak tekaüd kanununa göre emekli olacaklar; gerek maarif memurları gerekse bütün öğretmenlerden emeliliğe hak kazananlara veya ölenlerin çoluk çocuğuna verilecek maaşlar, emeklilik nizamnâmesine göre belirlenecekti.

Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde öngörülen, fakat bir türlü açılmayan Büyük Darümuallimîn'in 1878'de kısmen açılabilirdiğinden, fakat tam teşekküllü olarak devreye girmesinin ancak Sultan Abdülhamid devrinin daha sonraki yıllarında gerçekleşmiş olduğundan, İstanbul'a paralel olarak taşrada açılan öğretmen okullarının sayısının hızla arttığından yukarıda söz edilmişti⁸¹.

GENEL DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilmesine çalışılan ıslahat hareketlerinde genellikle Batı örnek alınmıştır. Lâle Devri'nde Avrupa'ya aralanan pencere gittikçe genişlemiş, yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise artık iyice açılmıştı. Esasları II. Mahmud zamanında hazırlanan, fakat ilânı Sultan Abdülmecid devrinde gerçekleşen Gülhane Hatt-ı Humâyunu ile başlayan Tanzimat döneminde ise Batı'nın hemen her kurumu Osmanlı İmparatorluğu tarafından doğrudan örnek alınmaya başlamış, hatta bu bazan ifrat edilecek taklit şekline dönüştürülmüştür. Bunun örneklerini çeşitli kanunların adaptasyonunda, kılık-kıyafet ve sosyal hayatta görmek mümkündür.

Sosyal değişikliklerde taklide varılmasının başlıca sebebini, 1839 Tanzimat Fermanı'nda eğitim alanında yapılacak ıslahat için bir maddenin bulunmayışında aramak pek yanlış olmaz. Modernleşmenin yegâne müspet yolunun eğitimden geçtiğinin farkına varılmaması affedilir hatalardan değildir. Nitekim bu Ferman'da maarif konusuna temas edilmemesinden dolayı sonradan Sultan Abdülmecid'in de hayıflandığından yukarıda bahsedilmişti. Bununla birlikte, geç de olsa her türlü yeniliğin ve ıslahın yolunun maariften geçtiğinin bilincine varılmış olmalı ki, ilk örnekleri II. Mahmud zamanında açılan rüşdiye mekteplerinin sayılarının artırılmasına devam edilmiştir. Fakat burada da yanlışlık, hem de iki yanlışlık yapılmıştır. Birincisi, yukarıda Cevdet Paşa'ya atfen denildiği gibi, binanın orta katından, yani ilk eğitimden değil de orta eğitimden başlanmış; ikincisi ise, modern eğitimin yaygınlaştırmasının en büyük aracının öğretmenler olduğu düşünülmemiştir. Bunlardan birinci hatanın sebebini âcil devlet me-

⁸¹ Koçer, s. 147; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980.

mur u ihtiyacının giderilmesinden ve klasik eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerinin Evkaf Nezâreti'ne bağıllığından kaynaklandığı yine yukarıda belirtilmişti. İkinci yanlışlığın gerekçesini bulmak ise daha zordur. Aslında rüşdiyelerden önce veya en azından rüşdiyelerle birlikte açılması gereken öğretmen okulunun, bu mekteplerin açılmasından 10 yıl kadar sonra devreye girebilmesi gerçekten büyük talihsizliktir.

1848'de açılan Darümuallimîn'in Cevdet Paşa'nın müdürlüğünden sonra ihmale uğraması, meslekî derslere önem verilmemesi ise bu kurumdan âcilen beklenenin alınamamasına yol açmıştır. 1868'de çok geç kalınmış bir tarihte açılan ilköğretmen okulu (Darümuallimîn-i sıbyan)'nun uğradığı talihsizlikler biraz daha farklıdır. Başında Mehmed Cevdet Efendi gibi, devrin modern okullarında okumuş, Avrupa'da eğitim görmüş bir zatın bulunması ile kendinden çok şey beklenen bu okul, gerek garazkâr bazı rakiplerinin gerekse öğrenci bulamama gibi sebeplerle bir ara kapanmak zorunda kalmış, ancak Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra varlığını kesintisiz sürdürebilmiştir. Bu Nizamnâme'nin yürürlüğe girmesi, maarif tarihimizde gerçekten önemli bir adımdır. Birçok müessesede olduğu gibi, Nizamnâme'nin hazırlanmasında Fransa maarifi örnek alınmış, böylece tüm öğretim kurumları gibi, öğretmen yetiştiren kurumlar da bir sisteme bağlanmak istenmiştir.

Büyük Darümuallimîn'in çatısı altında toplanmaya çalışılan öğretmen okulları için ideal yönetmelikler ve programlar yapılmışsa da bunlar hemen uygulanmaya konulamamıştır. Büyük Darümuallimîn'in sıbyan, rüşdî ve sultanî gibi şubeleriyle birlikte faaliyete geçmesi çok sonra gerçekleşmiştir.

Bu alanda atılan bir başka önemli adım, Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir kız öğretmen okulunun açılması olmuştur. Maarif-i Umumiye nizamnâmesi'nin ilgili maddelerine göre açılan Darümuallimat iki şubeliydi. Sıbyan ve kız rüşdiyeleri için bayan öğretmen yetiştirmenin amaçlandığı Darümuallimat, daha çabuk ve olumlu sonuç alınabilmiş olmakla emsallerinden ayrılır. Bu kurum zaman zaman iç tüzüğünde yapılan değişikliklerle sürekli gelişme ve atılım içinde varlığını kesintisiz sürdürebilmiştir.

Tanzimat döneminin öğretmen kaynakları yukarıda adları verilen üç muallim mektebine inhisar etmemiştir. Özellikle daha köklü ve teşkilâtli durumda olan askerî okullardan da yararlanılma yoluna gidilmiştir. Mekteb-i Harbiye içinde açılan Muavin Sınıfı ile, İstanbul Askerî İdadisi içinde açılan Hoca Sınıfı bunun tipik iki örneğidir. Ömürleri uzun olmayan bu sınıfların yerini 1875 yılında yine Harbiye Mektebi içinde açılan Menşei muallimîn almıştır. Okutulan dersleri ile tam bir Fen-Edebiyat Fakültesi görünümünde olan bu öğretmen kaynağının da ömrü pek uzun olmamış, 93 Harbi'nin çıkmasıyla birlikte kapatılmıştır.

Bu dönemin bir başka öğretmen kaynağı, Paris'te açılan Mekteb-i Osmanî'dir. Aslında askerî amaçlı ve Harbiye'ye bağılı olarak açılan bu mektepten Darülfünun hocalığı için bir süre yararlanılmış, fakat bu devam etmemiştir.

Özetlenecek olursa Tanzimat dönemi, öteki sahalarda olduğu gibi maarif alanında da bir teşebbüsler dönemi olarak kabul edilebilir. Fransız maarifinden iktibas edilen programların bir türlü istikrar bulamamasının başlıca sebebi millî bünyemize uygun adaptasyonun yapılamamış olmasında aranmalıdır. Klasik medreselerde olduğu gibi, Tanzimat mekteplerinde de Türkçe'nin ağırlıklı bir ders olarak okutulmamasının ve pedagojik formasyon kazandıran meslek derslerinin öneminin çok geç kavranmasının küçümsenir eksiklikler olmadığı söylenmelidir. Derslerin tartışmalı değil de telkînî ve takrîrî yapılması ise talebeyi tanımaya engel olan önemli bir yanlışlık idi.

Tuna nehrinden Umman Denizi'ne kadar uzanan çok geniş, dilleri ve dinleri farklı çok uluslu bir imparatorluğun öğretmen ihtiyacının, İstanbul'da açılan birkaç muallim mektebi ile karşılanamayacağı âşikârdı. Onun için İstanbul'dakilere paralel olarak, geç de olsa taşrada da öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde eğitim meselesi özellikle ele alınmış, gerek kemiyet gerekse keyfiyet bakımından öğretmen okulları inkişaf etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde daha da modernize edilen öğretmen okulları Cumhuriyet döneminde Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden (1924) sonra, ilköğretmen okulları, orta öğretmen okulları ve Eğitim Enstitüleri, Yüksek Öğretmen okulları ve Yüksek İslâm Enstitüleri adları altında toplanmıştır. Öğretmen yetiştirme kurumlarına 1940 yılında Köy Enstitüleri de eklenmiş, bu arada Fen, Edebiyat ve İlâhiyat Fakülteleri ile Meslekî ve Teknik Öğretmen Okulları devreye girmiştir.

Günümüzde öğretmen okulları, öteki yüksek öğretim kurumları gibi Yükseköğretim Kurumu (YÖK) çatısı altında toplanmış bulunmaktadır. Fakat Tanzimat döneminde gündeme gelen öğretmen yetiştirme problemi hâlâ çözümlenememiş olmalı ki, zarnan zaman başka alternatifler aranmasına devam edilmektedir.

Ek - 1

Dârülmua'llimîn'in Nizamnâmesidir⁸²

Talebenin kemiyet ve keyfiyetleri

Birinci bend:

Dârülmua'llimîn'in asıl talebesi muvazzaf olarak 20 kişiden olacaktır. Bundan mâadâ bazı mülâzımlar dahi yazılıp ancak anlar muvazzaf olmayacaklardır.

⁸² BOA, İrâde-Meclis-i Vâlâ, nr. 6894 melfuflarından olup, ayrı numara verilmemiştir.

İkinci bend:

Dârümuallimîn talebesi Arabî'de ibâre istihrâcına ve hüsn-i ifâdeye muktedir ve Fârisî ve Riyâziyât tahsiline müsta'id olmak ve etvâr-ı zemîmî ashâbından olmamak şarttır.

Talebe ve mülâzım yazmanın usûlü

Birinci bend:

Birisi Dârümuallimîn talebeliğine alınacak oldukda, baş mülâzım kim ise o alınacaktır. Ve eğer mülâzım yok ise bir imtihân açılıp sıfat-ı matlûbe-i meşrûhada her kim bulunur ise Dârümuallimîn talebeliğine alınacaktır. Ve eğer sıfat-ı mezkûrede birkaç kişi bulunur ise, imtihânda en a'lâ davranan talebeliğe alınıp sâirleri dahi alâ-merâtibihim mülâzım tahrîr olunacaktır.

İkinci bend:

Yazılacak mülâzımların sıfat-ı matlûbede bulduklarını mübeyyin birer kıt'a mülâzemet kâğıdı yazdırılıp hocaların mühürleriyle temhîr olunduktan sonra kayd ve kabul olundukları ve kaçınıcı mülâzım oldukları dahi mülâzemet kâğıdlarının zeyline şerh verilerek meclis tarafından temhîr olunacaktır.

Üçüncü bend:

Gerek talabenin yazılması ve gerek mülâzımların birbirine tercîh olunması Meclis-i Maarif-i Umûmiyye'nin re'yiyle olacak ise de, bu iki hususu Dârümuallimîn hocalarının dahi üçünün birden tasdîki şart olduğundan, aslâ iltizâm ve tesâhub misillü şeylerin vukuunu tecvîz etmeyeceklerine mûmâ-ileyhim hocaların tahlîfi lâzım gelür.

Dördüncü bend:

Dârümuallimîn talebesi müddet-i mu'ayyenede lâzım olacak ma'lûmâtı tahsîl ettiklerinde, gerek Dersaâdet ve gerek taşralarda her ne vakit ve her ne tarafa mekteb-i rüşdiye hocalığıyla me'mûr olsalar, aslâ imtinâ etmeyeceklerini mübeyyin ellerinden birer kıt'a sened alınıp meclisde hıfz olunacaktır.

Talebe ve mülâzımların müddet-i tahsîlleri ve sûret-i iştigalleri

Birinci bend:

Dârümuallimîn talebesinin müddet-i tahsîlleri üç sene olup, ancak 1267 senesinde eski bulunanların müddet-i sâbıkları bir sene bedelinde tutulup, târihi mezkûrdan sonra onların müddet-i tahsîlleri iki sene olacaktır.

İkinci bend:

Dârümuallimîn talebesi takrîben senenin on ayında haftada beş gün devam üzere fûnûn-ı lâzıme tahsile mecbûr olacaklardır.

Üçüncü bend:

Mülâzımların eyyâm-ı mülâzemetleri müddet-i tahsîl olan üç seneye mahsûb olmayacağından, mülâzemetleri hengâmında devâma mecbûr olunmayacaklardır.

Dördüncü bend:

Müddet-i mu'ayyenede Dârümuallimîn talebesi usûl-i ifâde ve ta'lîmi ve lîsân-ı Fârisî'yi öğrenüp Riyâziyât'dan dahi fenn-i Hesab'ı ve lâzım olacak mertebeye Hendese ve Mesâha ve Hey'et ve Coğrafya'yı istihzâr edeceklerdir.

Dârümuallimîn talebesi hakkında icrâ olunacak muâmele

Birinci bend:

Dârümuallimîn talebesinden öwr-i şer'îsi olmayarak devâm etmeyen olur ise ma'âş kat'la ihrâc olunup yerine diğeri alacaktır.

İkinci bend:

Dârümuallimîn talebesinin müddetleri münkazî oldukda, imtihân olunup mekteb-i rüşdiye hocalığına kesb-i liyâkat etmiş olanlara mekteb-i rüşdiye hocalığına intihâb olunduklarını mübeyyin, hocaların mühürleri ve Meclis-i Maarif-i Umûmiyye'nin büyük mührü ile memhûr birer kıt'a şehâdetnâme verilecektir. Ve kaçınıcı müntehab oldukları dahi şehâdetnâmelerinin zeyline işâret olunacaktır. Kesb-i liyâkat etmemiş olanların ma'âşları kat'la ihrâc olunup yerlerine diğeri alınacaktır. Ve talebe bu imtihâna girmeye mecbûr olacaklarından, imtihândan imtinâ edenler olur ise anlar dahi bu sûrette ihrâc olunacaklardır. Muhreclerin, muîdlik gibi bazı hizmetlerde istihdâmları câiz olacaktır.

Üçüncü bend:

Dârümuallimîn'de senede bir kerre îcâbına göre birkaç kerre imtihân açılıp mekteb-i rüşdiyeye kesb-i liyâkat etmiş olanlar bulunursa, ber-vech-i meşrûh yedlerine intihâb şehâdetnâmeleri verilecektir. Ve kesb-i liyâkat edememiş olanlar dahi devâma terğîb olunacaklardır. Ancak talebe bu imtihâna girmeye mecbûr olmayup canı isteyenler girecektir.

Müntehabların ahvâli

Birinci bend:

Şehâdetnâme müntehab olanlar mekâtib hizmetinde kesb-i mümârese için evvel emirde mu'îdlik ile istihdâm olunacaklardır. Ve eğer açıkda bir muîdlik bulunmaz ise takrîr ve tevfir-i ma'lûmât için yine Dârümuallimîn'e devâm edeceklerdir.

İkinci bend:

Bir mekteb-i rüşdiye hocalığı mahlûl oldukda veyâhud yeniden bir mekteb-i rüşdiye yapıldıkda baş müntehab ta'yîn olunacaktır. Fakat kendi rızâsıyla hakkını mâdûnunda bulunan müntehablardan diğer tâlib olana terk eylediği hâlde baş müntehablığına bir hâlel gelmeyüp, fakat Dârümuallimîn'den ma'âş kat' olunarak yerine diğeri me'mûr olacaktır.

Üçüncü bend:

Zuhûr edecek mekteb-i rüşdiye hocalığı baş müntehabın hakkı olduğu gibi, müntehablardan diğer tâlibi bulunmadığı vakitde, baş müntehab zikr olunan me'mûriyyeti kabûl etmekte dahi mecbûr olacağından, gerek Dersaâdet'de ve gerek taşralarda bir mekteb-i rüşdiye hocalığı zuhûr edüp, müntehablardan diğer tâlibi bulunmadığı hâlde baş müntehab mezkûr hocalığı kabûle mecbûr olacaktır. Ve imtinâ ederse elinden şehâdetnâmesi alınup bir daha mekâtibe, belki maârife dâir bir hizmetde istihdâm olunmamak üzere tard olunarak hakkında mu'âmele-i şedîde olunacaktır.

Fî selh-i Cemâziyelâhır
sene 68
Ahmed Cevdet

Ek — 2

Ma'rûz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki⁸³,

Dâ'ileri an-asl Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiye'de tahsîl etmiş ve muahharan Avrupa'ya dahi gitmiş olarak 52 târihinden berü, ya'nî 37 sene hidemât-ı seniyye-i Devlet-i Aliyye'de istihdâm olunmakda ve ale'l-husûs 17 seneden berü dahi ma'ârif-i umûmiyyede min-gayrı haddin fedâkârâne ve cân-sipârâne her bir hizmetde kullanılıp bir taraftan dahi cüz'î ve küllî ba'zı ihtirâ'ât ile uğraşmakda iken dîn ü devlet ve mülk ü millete bir eser-i hayr ve bir sebep-i servet-i ale'l-fevr bırakmak niyyet-i hayriyyesiyle teshîl-i tahsîl için bezl-i vücûd ve sarf-ı nakdîne-i mevcûd ile ber-takrîb bir usûl-i cedîde ihtirâ ederek netîce-i hasene ve semere-i müstahsene meşhûd-ı bâsıra-i ehl-i insâf olarak, evvelâ Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin ve sonra Dârüşşafaka ve daha sonra Bâb-ı Vâlâ-yı Ser'askerî nezdinde vâki' eski Takvîmhâne'nin bu usûlün ta'mîmi için Dârümuallimîn-i Sıbyân nâmiyle feth ü küşâdına sebep olmuş olup, maiyyet-i dâ'iyânemde İmlâ ve İnşâ için 1000 guruş ma'âşla bir mu'allim-i evvel ve Riyâziye için dahi 700 guruş ile bir mu'allim-i sâni olarak, dâ'ileri ise 3000 guruş ma'âş ile yalnız ihtirâ etmiş olduğum usûl-ı cedîdeyi etrâf-ı memâlike gönderilecek kimselere ve Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse sıbyân hocalarına tadrîs ve ta'lîm ve mekteb-i mez-

⁸³ BOA, İrade-Dahiliye, nr. 45710.

kûrun umûr ve husûsunu tanzîme ta'yîn buyurulup, birkaç mâh mikdârı talîm ve tedrîsden sonra talebeyi ba'zı erbâb-ı garaz tahrîk ve iğfâl ederek, nihâyet mektebin hemen lağv olunma derecesine gelmesine sebep olup, hâlbuki mekteb-i mezkûrde üç mâh müddet tahsîl etmiş olan talebe Dârülmü'alimîn-i Rüşdiyye'de üç sene tahsilde bulunan talebeye lede'l-ımtihân müsâbakat ederek birer rüşdiyye mekteplerine mu'allim ta'yîn olunmuşlar ve mu'ahharan taşralardan pey-der-pey usûl-ı dâ'iyânemi bilür hoca taleb olunmakta iken hiç biri isgâ olunmayarak mekteb külliyyen lağv olunup, dâ'ileri ise bu kadar müddetden berü emekdâr bulunup ve husûsiyle şu usûlün neşr ü ta'mîmi için etrâfa mecânânen cüz'ler dağıdıp mâ-melekimi bu yolda sarf ederek mukabilinde mükâfât olunmak lâzımdan iken böyle müddet-i medîde bilâ-ma'âş açıkta bırakılarak hiç bir vechile ma'delet-i seniyyenin ka'il olamayacağı bir sûrette düyûn-ı kesîreye dahi müstağrak olmakta iken, ne hâl ise bundan çend mâh mukaddem ba'zı acezenin beş guruş ve yedi buçuk guruş misillü teltik ma'âşlarının kat'iyile 1000 guruşa 4700 guruş ile ifâ olunan bir hizmeti teklîf birle dâ'ileri dahi usûl-i mezkûrenin ta'mîmi hâtırası için kabûl etmiş idim. Hâlbuki mu'ahharan aldığım ma'lûmâta göre mekteb-i mezkûr küşâd ve hidmet-i mezkûreye dâ'ileri her ne kadar ta'yîn olunmuş isem de, hem ma'âş-ı mezkûr 855 guruş ve hem de mikdâr-ı kâfi talebe cem' olup ta'lîm ü tedrîse bed' olunmadıkça ma'âş-ı da'iyânem işlemeye başlamayacağı karârgâr olacağı ve bu hâlde ilerüde zamm-ı ma'âş ümmîdi dahi kalmayarak, mektebin te'sîsi ise pek çok şübheyi da'vet eylemiş, çünkü tahsîl-i kemâlât kem-âlât ile olmayacağı kazıyye-i müsellemesi muktezâsında âlât ü edevâtda noxsân ve fesâd olduğu gibi, tevdî olunan bir işin netîcepezîr olamayacağı âşikâr bulunduğu cihetle ma'âş-ı da'iyânem sâbıkı misillü 3000 guruşa iblağ olunarak mezkûr müdürliğe nasb ü ta'yîn buyurulduğum gündün i'tibâren işlemeye başlamadıkça, dâ'ilerine gadr-ı küllî olacağı cihetle dâ'ileri misillü iş âdemleri böyle bir zât-ı sâmî-i hidiv-i efhâmîleri gibi kadr-dân ve merhamet-nişân ve menba'-ı himem ü eltâf ü ihsân zamân-ı feyz-iktirânında elbetde nice sûretle çırağ ve ihyâ ve mesrûr (u) şâdmân buyurulacağıma istinâden hidmet-i mezkûreden külliyyen afv olunmaktığı niyâz eylemiş olduğum muhât-ı ilm-i âlî-i husrevâneleri buyuruldukda ol bâbda ve her hâlde irâde vü fermân ve lutf-ı bî-pâyân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsânındır.

ed-dâ'î

Mehmed Cevdet

